

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Лихова С.Я.

«__» _____ 2021 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»**

Тема: «Обстановка та місце скоєння злочину, як факультативні ознаки»

Виконавець: студент 2 курсу, групи ПО-203М Кочубей Артем Ігорович

Керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Лихова Софія Яківна

Київ–2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права і процесу

Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ **Лихова С.Я.**

« ____ » _____ **2021 р.**

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Кочубея Артема Ігоровича

1. Тема роботи «Обстановка та місце скоєння злочину, як факультативні ознаки», затверджена наказом ректора від 27 вересня 2021 р. № 2024/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 27 вересня 2021 р. по 05 грудня 2021 р.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: Аналітичний огляд літературних джерел з тематики диплому. Дослідження юридичного складу злочину як правової підстави кваліфікації. Вивчення та аналіз об'єктивної сторони складу злочину, її обов'язкових та факультативних ознак.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 27.09.2021	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 01.10.2021	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 18.10.2021	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 25.10.2021	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 01.11.2021	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 08.11.2021	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 15.11.2021	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 22.11.2021	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 29.11.2021	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 01.10.2021 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

д.ю.н., професор, завідувач кафедри
кримінального права і процесу

_____ Лихова Софія Яківна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Кочубей Артем Ігорович

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Обстановка та місце скоєння злочину, як факультативні ознаки» 91 сторінка, 119 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ, ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ЗЛОЧИНУ, ОBOB'ЯЗKOBІ ТА ФАКУЛЬТАТИВНІ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ.

Об'єктом дослідження є кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину. Предметом дослідження є обстановка та місце скоєння злочину, як факультативні ознаки.

Метою дослідження є дослідження обстановки та місця вчинення злочину як факультативних ознак об'єктивної сторони.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є теорія пізнання, конкретні теоретичні положення кримінального права, теоретичне осмислення слідчої та судової практики.

Одним із елементів кримінально-правової характеристики злочинів є обстановка, в якій вони готуються і вчиняються. Поняття «обстановка вчинення злочину» має важливе наукове, теоретичне, законотворче і практичне значення. Проблема обстановки вчинення злочину в науці кримінального права України є малодослідженою.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі, підготовці проектів нормативно-правових актів, правозастосовній практиці.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАНОВКИ ТА МІСЦЯ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК	
1.1. Поняття обстановки та місця скоєння злочину як ознак об'єктивної сторони злочину.	10
1.2. Значення обстановки та місця скоєння злочину в теорії кримінального права.....	20
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАНОВКИ ТА МІСЦЯ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ	
2.1. Види обстановки та місця скоєння злочину як ознак об'єктивної сторони складу злочину	26
2.2. Вплив обстановки та місця скоєння злочину на розмежування складів злочинів та розмежування злочинів із іншими правопорушеннями.	37
2.3. Проблеми визначення обстановки та місця скоєння злочину в умовах воєнної агресії проти України	58
ВИСНОВОК	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Вчення про склад злочину завжди привертало увагу спеціалістів у галузі кримінального права. Не втрачений інтерес до цього вчення і в наш час. Науковці постійно поглиблюють успадковані знання про склад злочину – виявляють нові спірні положення, наводять додаткові аргументи щодо складових зазначеного інституту, виробляють пропозиції стосовно вдосконалення відповідного законодавства і практики його застосування. Натомість у науці (юридична доктрина – не виняток) ще трапляються ситуації, коли якась проблема залишається малодослідженою чи взагалі постає «білою плямою». Одним із елементів кримінально-правової характеристики злочинів є обстановка, в якій вони готуються і вчиняються. Поняття «обстановка вчинення злочину» має важливе наукове, теоретичне, законотворче і практичне значення. Проблема обстановки вчинення злочину в науці кримінального права України є малодослідженою. Думки з приводу її визначення і на сьогоднішній день залишаються неоднозначними. Загального поняття обстановки та місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння можна умовно віднести до «білих плям» кримінально-правової характеристики багатьох злочинів відповідальність за які передбачено в Особливій частині КК України.

В Україні проблема характеристики обстановки та місця скоєння злочину розглядалась в роботах пов'язаних із дослідженням об'єктивної сторони, та була предметом дослідження на дисертаційному рівні в роботі «Місце вчинення злочину за кримінальним правом України» (Родіонова Т.В.), а також декілька дисертаційних досліджень в інших державах.

В підручниках із Загальної частини кримінального права матеріал щодо суті та кримінально-правового значення місця вчинення злочину традиційно не перевищує однієї сторінки. І це за умови, що без чіткого уявлення про реальні координати будь-якого злочину, які характеризують діяння у просторі, неможливо вирішити питання про кримінальну відповідальність особи. Не

випадково 12,1% статей КК України обстановка або місце вчинення злочину передбачене як обов'язкова ознака відповідних складів злочинів. КПК України відносить місце вчинення злочину до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (п.1 ч. 1 ст. 91).

Проблеми місця вчинення злочину досліджувались, зокрема, у працях Л.П.Брич, Є.В. Лащука, А.А. Музики, І.І. Присяжнюка. Особливості місця скоєння злочинів міжнародного характеру були предметом кандидатської дисертації К.В. Юртаєвої (Харків, 2010). Заслуговує на увагу кандидатська дисертація російського спеціаліста К.Л. Акоєва «Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение» (Москва, 1989). Пізніше на її основі було видано монографію з аналогічною назвою (Ставрополь, 2000).

Крім робіт згаданих вище спеціалістів, питання обстановки та місця вчинення злочину досліджували такі вчені, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, М.І. Блум, О.І. Бойцов, В.І. Борисов, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, З.А. Загиней, І.О. Зінченко, М.В. Карчевський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.Б. Малінін, В.П. Малков, В.А. Мисливий, В.О.Навроцький, А.М. Ораздурдієв, М.І. Панов, В.М. Попович, О.Ф. Парфьонов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, О.М.Тарбагаєв, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші вчені. Праці зазначених авторів мають важливе наукове і практичне значення, у зв'язку із цим дослідження їх в цій магістерській роботі сприятиме більш повному розумінню обстановки та місця вчинення злочину як факультативних та обов'язкових ознак об'єктивної сторони.

Метою дослідження є дослідження обстановки та місця вчинення злочину як факультативних ознак об'єктивної сторони.

Для досягнення зазначеної мети визначені такі завдання:

- проаналізувати неоднорідні погляди учених на кримінально-правову проблему місця вчинення злочину;
- розкрити сутність та сформулювати загальне поняття «місце вчинення злочину»;

- виявити критерії відмежування місця вчинення злочину від обстановки вчинення злочину та від предмета посягання;
- дослідити обставини, що формують уявлення про кримінально-правове значення місця вчинення злочину;
- здійснити аналіз наукових позицій щодо сучасного тлумачення вітчизняними науковцями поняття «місце вчинення злочину» як ознаки окремих складів злочинів;
- дослідити проблеми встановлення місця вчинення різних видів злочинів;
- проаналізувати, за наявності, рекомендації вчених щодо вдосконалення кримінального законодавства щодо визначення обстановки та місця вчинення злочину.

Об'єктом дослідження є кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину.

Предмет дослідження – обстановка та місце скоєння злочину, як факультативні ознаки.

Методи дослідження. **Методологічною основою дослідження** є теорія пізнання, конкретні теоретичні положення кримінального права, теоретичне осмислення слідчої та судової практики.

В ході написання магістерської роботи використані методи соціально-правового пізнання, які ґрунтуються на філософії загальнолюдських цінностей. Зокрема, історико-правовий метод обрано для дослідження становлення обстановки та місця вчинення злочину в кримінальному праві України. Системно-структурний та аналітичний методи використані як засоби з'ясування змісту понять «обстановка» та «місце» вчинення кримінального правопорушення, а також відмінність між вказаними поняттями. За допомогою статистичного методу досліджувались тенденції слідчо-судової практики з приводу стадій вчинення кримінального правопорушення.

Теоретичну основу магістерської роботи склали наукові праці із загальної теорії держави і права, кримінального права, кримінології, кримінально-

виконавчого права, кримінального процесуального права, а також філософсько-методологічна література, енциклопедичні та довідкові видання.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, КК України, закони України, кримінальні кодекси деяких зарубіжних країн, КПК України, постанови Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти України.

Емпіричну базу дослідження становлять: матеріали опублікованої судової практики, а також електронного реєстру судових рішень.

Структура магістерської роботи містить вступ, два розділи, що містять п'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (119 найменування). Загальний обсяг магістерської роботи становить 91 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАНОВКИ ТА МІСЦЯ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК

1.1. Поняття обстановки та місця скоєння злочину як ознак об'єктивної сторони злочину

Теорія кримінального права до цього часу не вирішила належним чином проблеми відносно поняття «обстановка вчинення злочину». Ця обставина, на погляд багатьох вчених, перешкоджає одностайному розумінню такої ознаки об'єктивної сторони злочину, як обстановка вчинення злочину та розуміння того як обстановка співвідноситься із місцем вчинення злочину. Разом з тим визначення зазначеного поняття необхідно і нагально для встановлення меж дії закону про кримінальну відповідальність, що важливо для матеріального кримінального права і зокрема, для кваліфікації злочинів за цими ознаками [79, с. 122].

Аналіз наукової літератури із теми магістерської роботи свідчить, що обстановка вчинення злочину є об'єктом та місце вивчення злочину, таких наук, як: кримінальне право, кримінологія, кримінально-процесуальне право, криміналістика. Кожна з них виділяє в цьому об'єкті пізнання свій предмет дослідження, тож намагатимемось використати досягнення вищевказаних наук при дослідженні обстановки та місця вчинення злочину.

У цьому контексті слід зазначити, що норми законодавства про кримінальну відповідальність і відповідно положення доктрини кримінального права як матеріального права є первинними по відношенню до кримінально-процесуального права, кримінології та криміналістики [3, с. 28].

Це положення законодавства про кримінальну відповідальність і науки кримінального права обумовлено тим, що дослідження питання про обстановку вчинення злочину стосується, зокрема, таких основних понять, як злочин, склад злочину, тощо.

У зв'язку із вищезазначеним, проаналізуємо коротко цю проблему спочатку стосовно злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину».

Наведене поняття злочину є формально-матеріальним та з нього видно, що ним є діяння (дія або бездіяльність), якому притаманні такі обов'язкові ознаки: 1) це діяння вчинене суб'єктом злочину; 2) воно є винним; 3) вказане діяння є суспільно-небезпечним; 4) відповідне діяння передбачене чинним КК; 5) це діяння є караним [82, с. 88].

Отже, з позиції кримінального права злочин можна визначити як систему діянь (дій або бездіяльності), спрямованих на досягнення злочинного результату (в широкому розумінні цього слова). В систему такого явища входить: 1) суб'єкт злочину; 2) діяння; 3) винуватість такого діяння, яке характеризується виною, мотивом і метою; 4) супроводження такого діяння способом, знаряддями, засобами його вчинення, об'єктом посягання та злочинним результатом.

Проте застосування на практиці статті Особливої частини КК України недостатньо обмежитися поняттям злочину, а ще потрібно здійснити аналіз складоутворюючих його ознак, які описані (передбачені) конкретною статтею цього кодифікованого акту.

Склад злочину – це сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають суспільно небезпечне діяння як злочин [4, с. 10].

Слід звернути увагу на те, що об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу злочину не випадкова сума елементів і ознак, а строга їх система, а тому, як і будь-яка система склад злочину являє собою множину підсистем, що знаходяться між собою в таких відносинах і зв'язках між собою, які утворюють певну цілісність і єдність.

Зокрема, така підсистема як «об'єктивна сторона злочину» включає дію (бездіяльність), наслідки, необхідний причинний зв'язок між ними, місце, час, обстановку вчинення злочину, знаряддя, засоби і вчинення злочин.

Отже, склад злочину представляє собою системне утворення, до якого відноситься і обстановка і місце вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони цього злочину.

Родіоною Т.В. підраховано, що місце вчинення злочину обов'язкова ознака основного складу злочину місце вчинення злочину передбачене у 41-ій статті КК України. Водночас, як обов'язкова ознака кваліфікованого складу злочину, місце вчинення злочину передбачене у 5-ти статтях. Таким чином, загальна кількість статей, в яких законодавець використовує ознаку «місце вчинення злочину», становить 46, тобто 12,1% від загальної кількості статей Особливої частини КК України. У кримінальному законодавстві обстановка вчинення злочину може бути закріплена таким чином: 1) вона може бути безпосередньо вказана у диспозиції статті КК України (наприклад, ч.2 ст.403 КК – кримінальна відповідальність за невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч.1 ст.402 цього Кодексу в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці визначається КК України; 2) вона не вказана, але зі змісту статті її можна зрозуміти (наприклад, ст. 384 КК – завідомо неправдиве показання) [111, с. 156]. Виходячи із зазначеної поширеності застосування, обстановка вчинення злочину є більш поширеною ознакою ніж місце вчинення злочину. Дослідимо ці поняття через їх визначення, та порівняємо ці ознаки об'єктивної сторони.

Обстановку вчинення злочину в науковій літературі визначають наступним чином:

1) на переконання А.В. Заніна, під обстановкою вчинення злочину слід розуміти «...сукупність об'єктивних умов, в яких протікає зовнішній акт злочинної поведінки». Подібним є визначення обстановки О.Ш. Якупова який зазначає, що обстановка – це ті конкретні й специфічні об'єктивні умови, в яких відбувається суспільно небезпечне посягання, І.М. Загородников і О.В. Наумов

відносять до неї ті об'єктивні умови, в яких вчинювався злочин [88, с. 11], при цьому як бачимо вченим не наводяться конкретні об'єктивні умови.

Подібне визначення, проте в іншій інтерпретації обстановки вчинення злочину пропонується Ф.Г. Бурчак і Є.Ф. Фесенко, які визначають цю ознаку як «сукупність передбачених законом обставин, які є зовнішнім оточенням злочинного діяння та характеризується присутністю людей або певних подій», Н.Ф. Кузнецова розуміє під обстановкою «сукупність взаємодіючих чинників (людей, матеріальних предметів, природних і соціальних процесів), в умовах яких відбувається суспільно небезпечне діяння», таку ж позицію відстоювала І.М. Тяжкова, яка визначала обстановка як «...сукупність взаємодіючих обставин, при наявності яких вчиняється злочин» [80, с. 58]. П.Л. Фірс зазначає, що обстановка вчинення злочину – це відповідні об'єктивні умови, в яких вчиняється злочин, а О.М. Омельчук під обстановкою вчинення злочину розуміє конкретні об'єктивно-предметні умови, за яких вчиняється злочин.

На нашу думку, вказані визначення є правильними, проте неконкретизованими, оскільки в них не називається чіткі інші ознаки об'єктивної сторони, які характеризують обстановку вчинення злочину.

2) на думку В.М. Кудрявцева, обстановку вчинення злочину розуміють у вузькому і широкому сенсі: а) у вузькому розумінні ця обстановка обмежується комплексом речей, явищ і процесів, які відбуваються у зовнішньому світі; б) у більш широкому розумінні - включає місце, час та інші конкретні умови його вчинення [65, с. 22].

На нашу думку, вузьке розуміння обстановки є надмірно не конкретизованим. Натомість у подальшому В.М. Кудрявцев стверджує, що «... обстановка вчинення злочину не зводиться до сукупності безпосередніх фізичних умов, в яких діє злочинець. Це поняття охоплює більш широке коло явищ і включає загальну історичну і соціально-політичну обстановку, конкретні умови життя і діяльності даного колективу, в якому було вчинено злочин» [64, с. 50].

Таке розуміння В.М. Кудрявцевим свідчить про визначення поняття обстановки для різних видів злочину, перше, яке автор іменував широке розуміння притаманно для злочинів із матеріальним складом, а подальше визначення є дійсно широким розумінням обстановки вчинення злочину і притаманне для злочинів із формальним складом, коли ступінь суспільної небезпеки визначається не стільки конкретними зовнішніми ознаками, скільки соціально-політичною, історичною обстановкою, умовами життя та діяльності конкретної особи або колективу, в якому вчиняється злочин. У такому розумінні, обстановку дійсно необхідно розуміти, у вузькому та широкому розумінні [14, с. 498].

3) А.Г. Василяді розглядає обстановку як «обмежене просторово-часовими рамками вчиненого злочину взаємодію людини, матеріальних предметів, природо-кліматичних та інших факторів, що створюють вплив на ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і, які набувають у цьому зв'язку кримінально-правового значення. Основна фактична властивість обстановки полягає в її здатності впливати на процес вчинення злочинного діяння: на його основі визначається і його кримінально-правове значення цієї ознаки, яка проявляється в здатності обстановки змінювати суспільну небезпечність вчиненого в її умовах діяння» [35, с. 8-14]. Крім вже названих попередніми вченими понять обстановки, А.Г. Василяді додає таку важливу властивість як «здатність визначати ступінь суспільної небезпеки певному діянню».

До обстановки вчинення злочину цей автор відносить і місце, час вчинення злочину, людину, матеріальні предмети, природно-кліматичні і деякі інші фактори [35, с. 14]. Перелік конкретних ознак об'єктивної сторони, які входять такої визначено більш ширше ніж попередніми вченими.

4) на думку Г.О. Крігер, обстановка є однією з умов, що використовується винним для досягнення своєї мети, або є таким збігом подій і обставин, які свідчать як про більшу, так і меншу суспільну небезпеку злочину і злочинця, тобто це вчений розвиває позицію А.Г. Василяді з проводу того, що обстановка вчинення злочину може як збільшувати так і зменшувати суспільну

небезпечність діяння. Пізніше подібну позицію щодо поняття обстановки було висловлено і М.І. Ковальовим, який вказував, що обстановка вчинення злочину являє собою сукупність ознак об'єктивного характеру, які підвищують або зменшують суспільну небезпечність злочину (ця ознака, як правило, є кваліфікуючою, особливо у військових злочинах) [77, с. 44; 78, с. 15].

До цієї групи поглядів слід додати позицію А.Ф. Істомін, який визначає обстановку, «...як сукупність умов, в яких протікає злочинне діяння, розвивається його об'єктивна сторона», та М.І. Ковалев і Н.А. Ниркова, які визначають обстановку вчинення злочину як «фізичне середовище, де розвивається злочинна діяльність», тобто важливо звернути увагу, що це певні умови, обставини або середовище, в яких вчиняється/розвивається злочинна діяльність.

5) П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, наполягають на тому, що «обстановка вчинення злочину – це сукупність передбачених законом зовнішніх обставин, що характеризуються прилюдністю (публічністю) або наявністю певних подій. Вказане визначення є відмінним від попередніх визначень, і що важливо звертає на одну конкретну властивість, яка формує кримінально-протиправність діяння в цілому, це передбаченість в законі [98, с. 12].

Подібним було визначення обстановки і М.Й. Коржанського який під обстановкою вчинення злочину розглядав «...сукупність тих обставин, умов, при наявності яких злочин був вчинений (кримінально-правове значення має лише обстановка, яка вказана в диспозиції кримінально-правової норми. Наприклад, вчинення злочину з використанням умов громадського лиха п.9 ст.41 КК, залишення частини або місця служби в бойовій обстановці ст. 242 КК)».

Поняття «прилюдність» охоплює випадки, коли злочинне діяння вчиняється у присутності хоча б однієї людини (як правило, свідка). Не виключається прилюдність і тоді, коли інших осіб на місці вчинення злочину немає, крім самого потерпілого. Це можливо в тих випадках, коли діяння

спрямоване не лише на особисті інтереси потерпілого, а посягає на більш широке коло інтересів (інших громадян, суспільства в цілому). Наприклад, за певних умов є підстави визнати прилюдним вчинення хуліганських дій, які не спостерігали інші, крім потерпілої особи. Потерпілий стає, по суті, очевидцем грубого порушення громадського порядку і прояву явної неповаги до суспільства, а суб'єкт злочину усвідомлює факт спостереження представником суспільства цих злочинних дій та усвідомлення їх дійсного характеру [13, с. 60].

Прилюдність або наявність подій як компоненти обстановки іноді безпосередньо зазначаються в законі. Так, у ст.189 КК України ідеться про прилюдну образу представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок. У ряді статей глави XI КК передбачена відповідальність за військові злочини, вчинені у бойовій обстановці. Це випадки, коли злочин вчиняється під час такої події, як виконання військовим підрозділом бойового завдання.

Обстановкою вчинення злочину, передбаченого ст.188-1 КК, є така подія, як виконання працівником міліції або членом громадського формування з охорони громадського порядку покладених на цих осіб обов'язків по охороні громадського порядку».

Пізніше, П.С. Матишевський визначає обстановку вчинення злочину, як «...певні об'єктивні умови (події) з використанням, в оточенні яких чи створенням їх вчиняється злочин. Зовнішні компоненти обстановки вчинення злочину іноді безпосередньо зазначено в законі. Наприклад, вчинення злочину з використанням умов громадського лиха вважається обставиною, що обтяжує відповідальність (п.9 ст.41); у ч.2 ст.63-1 КК передбачено відповідальність за участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав; у багатьох статтях глави X КК передбачено відповідальність за військові злочини, вчинені у бойовій обстановці (п. «в» ст.233, п. «б» ст.236 та ін.). При вчиненні злочинів з необережності виникає потреба встановити, чи могла особа в даній обстановці передбачити наслідки своєї поведінки» [76, с.

120]. Ці точки П.С. Матишевського наводяться за КК України 1960 року, проте вони зберігають актуальність і щодо діючого КК України.

Проте на нашу думку, поняття «прилюдність як таке, що охоплює випадки, коли злочинне діяння вчиняється у присутності хоча б однієї людини» є важливим для кримінального права лише у тому розумінні, що воно впливає на підвищення ступеню суспільно небезпечного діяння, що вчиняється особою.

б) І.В. Діоріца вказує на те, що обстановка вчинення злочину – передбачає сукупність умов об’єктивного характеру, в яких вчиняється суспільно небезпечне діяння та настають суспільно небезпечні наслідки (наприклад, ст. 116 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, що вчиняється в певній обстановці – внаслідок незаконних дій з боку потерпілого, і викликає у винної особи стан сильного душевного хвилювання). Така конкретизація «...та наснують суспільно небезпечні наслідки...» не є принциповою, оскільки вчинення злочину і мається на увазі або вчинення лише діяння чи і заподіяння наслідку такого діяння. Таке визначення може вливати можливо на визначення певних видів обстановки вчинення злочину.

7) М.В. Володько впевнений, що обстановка вчинення злочину це «...об’єктивні умови в яких вчиняється злочин. У ряді статей Особливої частини КК вказуються умови, в яких відбувається діяння. Наприклад, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків, вчинені в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 404 КК), бездіяльність військової влади в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 426 КК), неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК), зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста Півмісяця або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам (ст.435 КК). У деяких статтях вказується на умови, в яких перебуває потерпілий. Наприклад, залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі що перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК). Обстановка, за якої вчиняється злочин, є обов’язковою ознакою злочинного діяння лише у випадках, коли вона вказана у диспозиції статті Особливої частини КК».

Таке визначення обстановки є як мінімум є цікавим, оскільки цей вчених один із небагатьох, який відносить потерпілого до обстановки вчинення злочину, а оскільки потерпілий за елементами складу злочину більше належить до об'єкту злочину, то вказана позиція видається спірною або такою, що потребує подальшого дослідження [44, с. 141].

8) Ф. Сюдюков і А. Василаді пишуть, що «... обстановка вчинення злочину являє собою сукупність взаємодіючих об'єктів (людей, матеріальних предметів, природних і соціальних процесів, відносин), які проявляють себе там і тоді, де і коли вчиняється суспільно небезпечна дія або бездіяльність. Кількісний склад обстановки, а також якісний стан об'єктів, що її утворюють у конкретних випадках можуть бути самими різними, тому зовнішня форма і характер обстановки також можуть бути самими різними. Разом з тим теорії і практиці кримінального права відомо декілька типів обстановки, наприклад, матеріальна і духовна, обстановка, що сприяє або протидіє вчиненню злочину, та, яка виникає (криміногенна) або та, що не виникає (анти криміногенна) рішучість учинити злочин [35, с. 24]. Такий підхід до визначення обстановки вчинення злочину конкретизує та пояснює вищевказану позицію В.М. Кудрявцева, який визначав обстановку у широкому та вузькому розумінні. Погляди вказаних вчених більш детально пояснюють та обґрунтовують необхідність виділення широкого розуміння обстановки вчинення злочину.

Отже, дослідження поняття обстановки в теорії кримінального права дало можливість узагальнити різні погляди на цю ознаку та визначити її як: «обстановка – це така ознака об'єктивної сторони, яка визначається системою взаємодіючих та взаємообумовлених інших ознак (місце, час або їх співвідношення) об'єктивної сторони, умов або обставин (речі матеріального світу, природньо-кліматичні фактори, певне співвідношення діяння із станом потерпілого), що закріплені в кримінальному законі, та яких вчиняється суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину [99, с. 10].

Порівняємо із поняттям місце вчинення злочину.

Місце вчинення злочину, наприклад, Т.В. Родіонова, визначає як передбачена диспозицією кримінально-правової норми ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка характеризує певну територію (утому числі й рухому територію), де суб'єкт під час перебування на ній вчинив передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність» [110, с. 206]. Не зовсім зрозуміло в чому полягає підхід вченої, яка стверджує, що нею було обрано для визначення «місце вчинення злочину» просторово-часовий підходу згідно із яким надано таке визначення місця вчинення злочину. Оскільки це визначення ні чим не відрізняється від інших визначень запропонованих в іншій літературі. Єдиним позитивним є те, що авторка визначила місце вчинення злочину як рухому територію, обумовлюючи це тим, що судно, корабель, повітряне судно є рухомим місцем.

Місцем вчинення злочину необхідно визнавати те місце, де вчинено суспільно небезпечне діяння, а саме: якщо місцем вчинення злочину з матеріальним складом визнавати суто місце настання наслідків, то у випадку їх ненастання логічним буде висновок про те, що і місця вчинення злочину не існує – оскільки не було наслідків, то нема і місця, яке пов'язане з настанням наслідків. Проте з таким висновком не можна погодитися, оскільки у злочині з матеріальним складом відсутність наслідків може свідчити, зокрема, про замах на злочин, а він, безумовно, здійснюється у певному місці [110, с. 207]. З нашого погляду, із такою позицією не можна погодитись навіть не через те, що такі дії необхідно кваліфікувати як замах, а через те що багато злочинів із формальним складом містять таку обов'язкову ознаку як місце вчинення. Родіонова Т.В. вказує, що для розмежування «місце вчинення злочину», «обстановка вчинення злочину» корисним є застосування методу лінгвістичного тлумачення, запропонований раніше в науці кримінального права, сутність якого полягає у формулюванні відповідних питань до ознаки, зміст якої підлягає тлумаченню. Якщо особливості лінгвістичного викладення певної ознаки складу злочину потребують постановки запитання: (де?) –

йдеться про місце вчинення злочину; (коли? та де?) – про обстановку вчинення злочину [110, с. 207].

Отже, можна зробити висновок, що обстановка та місце вчинення злочину співвідносяться між собою як ціле та частина, обстановка включає в себе місце вчинення злочину. Стосовно визначення обстановки та місця саме як факультативних ознак, згідно із Словника С. І. Ожегова факультативний це: «Необов'язковий, а також нерегулярний. Факультативні явища. 2. Службовець для додаткової спеціалізації. Факультативні заняття. Ф. курс лекцій (що не входить в обов'язкову програму)», тобто в першу чергу нам необхідно звернути увагу саме на ті випадки, коли обстановка та місце вчинення злочину є не обов'язковими, другорядними ознаками, які можуть бути вказані в тексті закону, проте не у якості обов'язкових ознак певного злочину.

1.2. Значення обстановки та місця скоєння злочину в теорії кримінального права

О.М. Костенко зазначає, що «обстановка вчинення злочину – це певні умови в яких вчинюється злочин. Обстановка вчинення злочину має юридичне значення у випадках, спеціально вказаних у кримінальному законі і є однією з факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину.

Вказану характеристику значення обстановки, а відповідно і місця вчинення злочину, ніби то зрозуміло, проте зробити декілька висновків, які у подальшому спробуємо розвинути і підтвердити або спростувати.

Обстановка та місце вчинення злочину має юридичне значення у випадках спеціально вказаних у кримінальному законі і є однією з факультативних ознак об'єктивної сторони.

Проте, якщо ознака закріплена в кримінальному законі, то вона вже є обов'язковою, а не факультативною, тому вказане твердження О.М. Костенко, на нашу думку, необхідно розуміти таким чином, що якщо вказані ознаки закріплені в якості ознак злочину в диспозиції кримінально-правової норми, то вони є обов'язковими, а якщо вони згадуються у іншому значенні (як

обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання), то вказані ознаки є факультативними та впливають на призначення покарання [41, с. 35].

За КК України обстановка вчинення злочину може мати значення для кваліфікації злочинів як ознака: а) більш тяжкого злочину в порівнянні з тим, що такої ознаки не має (наприклад, невиконання наказу військовослужбовцем в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці – ч.2 ст.403КК); б) менш тяжкого злочину в порівнянні з тим, що такої ознаки не має (наприклад, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – ст.118 КК).

Обстановка вчинення злочину впливає також на визначення міри покарання як обставина, що: а) пом'якшує покарання (наприклад, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочину діяльності організованої групи або злочинної організації, поєднання з вчинення злочину у випадках, передбачених КК, – п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України); б) обтяжує покарання (наприклад, вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій – п. 11 ч. 1 ст. 67).

В першому випадку, О.М. Костенко веде мову більше про характер опису ознак в тексті закону у випадку її відсутності: - впливає на визначення діяння як більш тяжкого злочину; - впливає на визначення діяння як менш тяжкого злочину [67, с. 186].

Ю.Е. Пудовочкін вказує, що при вивченні обстановки вчинення злочину, по-перше, слід виключати з неї просторово-часові характеристики вчинюваного діяння, оскільки вони охоплюються самостійними ознаками місця і часу вчинення злочину. По-друге, необхідно обмежити спектр зовнішніх умов вчинення злочину лише *тими, які безпосередньо визначають суспільну небезпечність злочину* [69, с. 27].

Умови, що характеризують обстановку, можуть мати різний рівень або ступінь наближення до злочину: вони можуть відноситися до глобальної, міжнародної сфери, до сфери загальнодержавної чи носити більш локальний характер, мати відношення до обмеженого регіону або навіть ділянки місцевості (публічне місце, квартира і т. ін). Очевидно, що не всі вони у рівній

мірі визначають суспільну небезпечність вчиненого суб'єктом діяння, а тому не всі описуються в законі [47, с. 527].

В якості прикладів обстановки вчинення злочину, що включені законодавцем до числа ознак його складу, можна назвати тривалу психотравмуючу ситуацію (ст. 107 КК РФ), перевищення меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин (ст. 108 КК РФ). Прикладом обстановки, яка не включена до числа ознак складу, але повинна враховуватися при призначенні покарання може слугувати збіг тяжких життєвих обставин, в силу яких був учинений злочин (п. «д» ч. 1 ст. 61 КК РФ) або вчинення злочину в умовах надзвичайного становища, стихійного або іншого лиха, а також при масових безладах (п. «д» ст. 63 КК РФ)».

Вважаємо, що вказані приклади значення обстановки вчинення злочину описують ті випадки, коли вони відіграють значення обов'язкових ознак та факультативних ознак злочину.

Вчинення злочину в конкретних об'єктивних умовах, в яких вчиняється злочин може мати велике суспільне значення і тому істотно впливати на характер вчиненого діяння. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, в яких вчиняється діяння, наприклад, вчинення військового злочину у бойовій обстановці (ч.2 ст. 403, ч.3 ст.404 КК) [71, с. 117]; в інших же – обстановка вказує на умови, в яких знаходиться потерпілий, наприклад, залишення його в небезпеці (ст.135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.136 КК). Обстановка вчинення злочину іноді істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого і виступає як кваліфікуюча ознака (наприклад, військовий злочин у бойовій обстановці). В інших випадках вона створює привілейований склад злочину. Це вбивство і нанесення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. ст. 118,124 КК України), де обстановка – напад з боку потерпілого – визнає необхідність захисту від суспільно-небезпечного посягання [54, с. 376].

В.А. Номоконов стверджує, що «обстановка – це сукупність об'єктивних умов, в яких протікає зовнішній акт злочинного посягання. Межі обстановки

дуже широкі і подвижні. Це можуть бути дорожня обстановка, бойова обстановка, умови надзвичайного стану, стихійного або суспільного лиха тощо. Поведінка потерпілого також є елементом обстановки, і в низці випадків це спеціально передбачається в якості ознаки складу злочину [72, с. 38]. Так, ст. 107 КК РФ говорить про вбивство вчинене у стані афекту, викликаного насиллям, глумлінням або тяжкою образою зі сторони потерпілого, а рівно тривалою психотравмуючою ситуацією, що виникла у зв'язку з систематичною протиправною, або аморальною поведінкою потерпілого. Вказаний приклад вказує, що обстановка вчинення злочину формується за допомогою попередньої протиправної поведінки потерпілої особи, що в цілому може знижувати суспільну небезпеку вчиненого діяння.

Наприклад, однією з ознак, що сприяє розмежуванню незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК) і захоплення заручників (ст.147 КК), є обстановка, в якій вчиняються ці злочини. Так, при викраденні людини і незаконному позбавленні волі винна особа намагається уникнути розголошення, зацікавлені особи повідомляють про вчинений злочин лише в силу необхідності. Натомість, при захопленні заручників винна особа намагається надати своїм діям розголошення, щоб використати це в якості важеля тиску на адресата своїх вимог [51, с. 174].

Подібної позиції щодо визначення значення обстановки вчинення злочину дотримується М.І. Панов деталізуючи її розуміння таким чином: «В одних випадках обстановка вказує на ті умови, в яких відбувається діяння, наприклад, вчинення військового злочину в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 402, ч.3 ст. 403, ч.3 ст. 404 КК), злочинні дії військовослужбовця, що перебуває в полоні ст.431 КК, неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст.285 КК); в інших же – обстановка вказує на умови, в яких перебуває потерпілий. Залишення в небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), погроза або насильство щодо службової особи або громадянина, який виконує громадянський обов'язок (ст. 350 КК).

За твердженням І.П. Козаченка, І.О. Харь, В.К. Матвійчука обстановка вчинення злочину може бути або необхідною ознакою конкретного складу злочину, або обтяжуючою, або кваліфікуючою [59, с. 248].

В інших випадках вона створює привілейований склад злочину. Це вбивство або нанесення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. ст. 118, 124 КК), де обстановка – посягання з боку того, хто посягає, – визначає необхідність захисту від суспільно-небезпечного посягання. В усіх зазначених випадках обстановка вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони».

Стосовно значення місця вчинення злочину, то як зазначає Т.В. Родіонова, місце вчинення злочину може мати подвійне значення у процесі кримінально-правової кваліфікації. По-перше, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони певного складу злочину місце вчинення злочину відіграє роль необхідної для встановлення ознаки у процесі кримінально-правової кваліфікації. По-друге, будучи факультативною ознакою об'єктивної сторони злочину, місце його вчинення може надати істотну допомогу в оцінці та встановленні інших ознак складу злочину [112, с. 155]. Вважаємо, що порівняно із вище дослідженим значенням обстановки вчинення злочину, місце вчинення злочину може мати аналогічне значення.

Отже, дослідження значення обстановки та місця вчинення злочину, вказані ознаки об'єктивної сторони можуть: - бути обов'язковою ознакою злочину та не обов'язковою ознакою злочину (в цьому випадку, це така ознака або буде сприяти встановленню інших ознак складу злочину або буде пом'якшувати або обтяжувати покарання); - кваліфікуючою ознакою злочину або привілейованою ознакою злочину.

У тому випадку, коли ця ознака (обстановка вчинення злочину) буде конструктивною ознакою або кваліфікуючою конкретного складу злочину, то вона буде однією з підстав кримінальної відповідальності і впливатиме на кваліфікацію такого злочину, а отже підлягає обов'язковому доказуванню під час кримінального провадження і розгляду справи в суді [73, с. 97].

За способом опису в тексті КК України вказані ознаки можуть:

- 1) вказуватись в тексті КК України безпосередньо;
- 2) виходити із контексту диспозиції кримінально-правової норми.

За характером опису ознак в тексті закону у випадку її відсутності: - впливає на визначення діяння як більш тяжкого злочину; - впливає на визначення діяння як менш тяжкого злочину.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАНОВКИ ТА МІСЦЯ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

2.1. Види обстановки та місця скоєння злочину як ознак об'єктивної сторони складу злочину

Кримінальний кодекс України (далі – КК) не містить визначення обстановки вчинення злочину, а лише вказує на окремі її види в нормах Загальної частини або в диспозиціях конкретних кримінально-правових норм Особливої частини. Зокрема в п. ст. 67 КК йдеться про три види обстановки, які винний може використовувати для вчинення злочину.

До них належать: 1) воєнний стан; 2) надзвичайний стан; 3) інші надзвичайні події. У п. 8 ст. 41 КК 1960 року тотожна обставина була передбачена, як «вчинення злочину з використанням умов суспільного лиха». Під «суспільним лихом» розумілись події суспільного життя або явища природи, що створюють небезпеку для життя, здоров'я або майна багатьох людей: війна, землетрус, повінь, пожежа, епідемія, аварія тощо [48; 34; 38; 40].

Очевидно, що зміст цієї обтяжуючої обставини за чинним кримінальним законодавством не змінився, оскільки обтяжуючими обставинами визнаються ті ж події суспільного життя. У розділі XIX КК «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби використовуються такі види обстановки, як «воєнний стан», «бойова обстановка», «збройний конфлікт».

Визначення поняття воєнного стану, порядок та підстави його введення та скасування передбачені ЗУ від 06 квітня 2000 року № 1647-III «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, а також абз. 11 ст. 1 ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних

для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [31; 32; 33].

В кримінально-правовій доктрині Х.М. Ахметшин і А.А. Тер-Акопов дають таке визначення поняттю «воєнний стан», яке фактично збігається з його військово-енциклопедичним змістом. Воєнний стан – період, коли держава перебуває в стані війни з іншою країною. Стан війни виникає з моменту її оголошення вищим органом державної влади або з моменту фактичного початку воєнних дій. У свою чергу стан війни визначається як припинення державою (групою держав) мирних відносин з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій до закінчення воєнних дій і укладення між ними мирного договору.

Інший автор А.В. Лещев розглядає «воєнний стан» з кримінально-правової точки зору як факультативну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, розкриваючи його поняття через суспільну небезпеку злочину. Він визнає військовим часом «період часу, який характеризується зростанням суспільної небезпеки окремих злочинів».

Щоправда, в цьому визначенні не вказується, у зв'язку з чим виникає воєнний стан, тому воно носить дещо узагальнений характер. Діяння вчинене в певних умовах місця і часу може не мати тієї міри суспільної небезпеки, яка буде властива йому за інших умов. В окремих випадках обстановка вчинення злочину є ознакою певного складу злочину і, отже, впливає на кваліфікацію злочину і визначення міри покарання [61, с. 479].

Наприклад, військові злочини, вчинені під час ведення війни, більш небезпечні і можуть завдати набагато більшої шкоди, ніж в мирний час, зокрема дезертирство, невиконання наказу. Використання законодавцем таких ознак, як «збройний конфлікт», «військові дії» і «бойова обстановка», не свідчить про їх збіг або тотожність.

При співвідношенні термінів «збройний конфлікт» і «бойова обстановка» варто відзначити, що «збройний конфлікт» – більш широке поняття, а «бойова обстановка» є його змістовною частиною. Збройний конфлікт – це будь-яке зіткнення, протиборство, форма вирішення протиріч між державами, народами, соціальними групами із застосуванням військової сили. Ці положення повністю відповідають Женевським конвенціям 1949 року, ратифікованих Україною 3 липня 1954 року, в яких є аналогічна класифікація збройних конфліктів: збройні конфлікти, що мають міжнародний характер, і збройні конфлікти, що не носять міжнародного характеру і виникають на території однієї з договірних держав [60, с. 287].

На думку В.П. Панова, ознака «збройний конфлікт» стала вживатися в міжнародних документах з ряду причин. По-перше, тільки після Другої світової війни сталося понад сто п'ятдесят збройних сутичок міжнародного і неміжнародного характеру. По-друге, абсолютна більшість збройних зіткнень відбувалася всередині держав у вигляді революційних переворотів, озброєних заколотів, повстань, релігійних зіткнень та інших форм громадянських війн, які також не вкладалися в традиційні рамки війн. По-третє, в особливу групу виділилася національно-визвольна боротьба народів проти колоніалізму, що супроводжувалася збройними сутичками з представниками метрополій [7; 8].

З одного боку, внутрішній збройний конфлікт – це кризова форма надзвичайної ситуації соціально-політичного характеру, підставами виникнення якої можуть бути як конфлікти різного виду (економічні, політичні, міжнаціональні, релігійні і т. д.), так і надзвичайні обставини кримінального характеру.

З іншого боку, внутрішній збройний конфлікт є формою вирішення протиріч між соціальними утвореннями із застосуванням силових методів. Загальними ознаками збройного конфлікту є: 1) характер конфлікту проявляється через сторони останнього (міжнародний – сторонами є Україна й інша держава; внутрішньодержавний – однією стороною є Збройні Сили України та інші законні формування, а іншою – незаконні збройні або

воєнізовані формування); 2) ситуаційна – зіткнення із застосуванням зброї законних і незаконних збройних або/і воєнізованих формувань при наявності конфлікту інтересів; 3) територіальна – територія України (на державному кордоні або всередині країни); 4) часова – період здійснення зіткнення таких формувань із застосуванням зброї.

Вивчення проблеми обстановки вчинення злочину в зоні збройного конфлікту в рамках ознаки складу злочину і вироблення її визначення вказує на необхідність аналізу різних понять і положень кримінального права [62, с. 796].

По-перше, слід ознайомитися зі змістом відомих українському кримінальному праву понять, які характеризують збройний конфлікт або мають до нього відношення. До таких можна віднести: «воєнний стан», «час бою», «район бойових дій», а також різновиди самої обстановки («бойова обстановка», «військові дії», «бойові дії», «бойові умови», «бій» і т. д.).

У зв'язку з цим, наприклад, С.В. Маліков пропонує розглянути в першу чергу ряд сполучених з названими поняттями, серед яких – надзвичайні обставини, надзвичайні умови, надзвичайні міри, для визначення яких слід звернутися, насамперед, до їх етимологічного змісту [5, с. 131].

У військовій енциклопедії «надзвичайний» тлумачиться як винятковий, непередбачений, а «умова» – як обстановка, в якій відбувається що-небудь. У свою чергу, одне із значень терміну «обставина» – умова, що визначає положення, існування чого-небудь, обстановка. А сама обстановка – положення, обставина, умова існування чого-небудь. Отже, можна стверджувати, що бойова обстановка, бойові умови, бойова обставина мають одне смислове вираження.

Термін «міра» означає сукупність дій, засобів для здійснення чого-небудь. Спільною для понять «бойові дії», «бойова обстановка» є категорія «бойовий» – тобто яка стосується ведення бою або війни, дуже близька до поняття «надзвичайний». Таким чином, «бойові дії» можна визначити як надзвичайні обставини, як діяльність, що є причиною виникнення та існування надзвичайних умов. У свою чергу, «бойову обстановку» можна

охарактеризувати як сукупність надзвичайних (бойових) умов, за яких щось відбувається.

Безсумнівний інтерес викликає і те, який зміст вкладає в ці поняття наука, яка оперує великою кількістю специфічних і тільки їй притаманних понять. Існує кілька, часом навіть діаметрально протилежних, точок зору на зміст понять «військові дії» і «бойові дії». Так, укладачі військового енциклопедичного словника досить довільно визначають військові дії як організоване застосування сил і засобів для виконання бойових завдань частинами, з'єднаннями, об'єднаннями всіх видів Збройних сил на суші, у повітрі й на морі.

Укладачі словника не бачать відмінності між цими двома поняттями, оскільки вони фактично об'єднали їх в одне, вклавши у визначення поняття «військові дії» зміст терміну «бойові дії». І мабуть не випадково у військовому енциклопедичному словнику немає визначення останнього. Прийнятним видається визначення бойових дій, наведене у військовій енциклопедії, де під бойовими діями розуміється «організоване застосування сил і засобів для виконання поставлених бойових завдань частинами, з'єднаннями та об'єднаннями всіх видів Збройних сил. Бойові дії ведуться у формі боїв, битв, операцій, ударів у будь-яку пору року у доби на землі, в повітрі та на морі».

Основна відмінність поняття «військові дії» від поняття «бойові дії» полягає в тому, що військові дії ведуться на стратегічному рівні – на рівні фронтів у формі стратегічних операцій, а бойові дії ведуться на оперативному, оперативно-тактичному і тактичному рівнях частинами, з'єднаннями, об'єднаннями (до армії (корпусу) включно) у формі бойових ударів, битв, армійських (корпусних) операцій.

З цього випливає, що поняття «військові дії» є більш об'ємним, ніж поняття «бойові дії», яке входить в якості складової частини в перше як одна з форм ведення військових дій. Суть інших близьких до них за значенням категорій, використовуваних у кримінальному праві, військова енциклопедія розкриває наступним чином: «район бойових дій» – район збройного зіткнення

протиборчих сторін або район оперативного та бойового застосування збройних сил у районі операції або між операціями для вирішення оперативно-тактичних завдань, що включають в себе бої, удари, маневр, які можуть вестися різними засобами. У свою чергу, «бій» – основна форма тактичних дій військ, організоване збройне зіткнення з'єднань, частин, що являє собою узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр [102, 103, 106, 107].

Проводиться з метою знищення противника та виконання інших бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Що ж стосується визначення поняття «бойова обстановка», найбільш близького за своїм змістом «обстановці збройного конфлікту», то всіма дослідниками воно розуміється однозначно. У словнику основних військових термінів бойова обстановка визначається як сукупність різних факторів і умов до певного терміну, у яких вчиняється підготовка та здійснюється ведення бою або операції. Військова енциклопедія дає в цілому аналогічне, проте точніше формулювання поняття «бойова обстановка», яка являє собою сукупність факторів і умов, в яких здійснюється підготовка та ведення бою. Бойова обстановка складається в тому чи іншому районі в певний період часу, може сприятливо впливати на підготовку і ведення бойових дій, полегшуючи або ускладнюючи військам виконання бойового завдання.

Теорія кримінального права в усі часи відносила досліджувану обстановку (бойову обстановку) до числа кваліфікуючих ознак складів військових злочинів. При цьому у визначення поняття «бойова обстановка», розглянутого в кримінально-правовому розрізі, автори вкладають різний зміст. Так, ряд авторів обмежують бойову обстановку знаходженням в безпосередньому зіткненні з противником тільки військової частини.

На думку В.М. Чхиквадзе і М.О. Савицького, «бойова обстановка» припускає знаходження військової частини в безпосередньому зіткненні і близькості з ворожими військами. Вона може створюватися не тільки на фронті, але і в тилу (наприклад, під час повітряних нальотів, десантів і т. д.) і мати місце не тільки у воєнний, але й у мирний час, коли, наприклад, частина

виконує яке-небудь бойове завдання. В.А. Владимиров під бойовою обстановкою розуміє обстановку, коли військова частина знаходиться в безпосередньому зіткненні з противником або приготуванні до виконання бойового завдання, як під час війни, так і в мирний час. Схожої точки зору дотримується і Н. П. Смирнова, яка вважає, що бойова обстановка – це така обстановка, при якій військова частина, виконуючи бойове завдання, знаходиться в безпосередньому зіткненні з противником. В примітці до ст. 402 КК наведено законодавче визначення «бойової обстановки», під якою слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Воєнний стан та бойова обстановка є кваліфікуючими ознаками вісімнадцяти військових злочинів, передбачених КК: ч. 3 ст. 402 «Непокора»; ч. 2 ст. 403 «Невиконання наказу»; ч. 3 ст. 404 «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків»; ч. 3 ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника»; ч. 4 ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби»; ч. 3 ст. 408 «Дезертирство»; ч. 3 ст. 409 «Ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом»; ч. 3 ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ч. 3 ст. 411 «Умисне знищення або пошкодження військового майна»; ч. 3 ст. 413 «Втрата військового майна»; ч. 2 ст. 418 «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання»; ч. 3 ст. 419 «Порушення правил несення прикордонної служби»; ч. 3 ст. 420

«Порушення статутних правил несення бойового чергування»; ч. 2 ст. 421 «Порушення статутних правил внутрішньої служби»; ч. 3 ст. 425 «Недбале ставлення до військової служби»; ч. 3 ст. 426 «Бездіяльність військової влади»; ч. 5 ст. 426(1) «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень»; ч. 2 ст. 428 «Залишення військового корабля, що гине». У свою чергу, надзвичайний стан є особливим правовим режимом, що встановлюється в Україні або окремих її місцевостях у зв'язку з техногенними або природними лихами загальнодержавного масштабу, які створюють загрозу для життя і здоров'я людей [94].

Поняття надзвичайного стану міститься у ст. 1 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III, надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [63, с. 78].

Єдиного розуміння поняття надзвичайного стану в юридичній літературі немає. «Надзвичайний» визначається як дуже сильний за ступенем свого виявлення та не схожий на інші; винятковий. «Стан» слід визначати як: 1) сукупність обставин, положення, обстановку; 2) сукупність обставин, умов,

що створюють ті або інші відносини, обстановку або положення; 3) сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей, стан, положення, обстановку [114, с.115].

Найбільш доцільним бачиться використання поняття «обстановка», під якою слід розуміти сукупність умов та факторів, які виникають на конкретній території, що надають можливість відмежовувати терміни «надзвичайний стан» та «надзвичайна ситуація».

На думку Б.П. Кондратова надзвичайна ситуація – це обстановка на певній території, що склалася в результаті небезпечного природного, техногенного або соціального явища, створює загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави та вимагає застосування невідкладних заходів правового, економічного, організаційного та іншого характеру.

Відповідно до ст. 2 Кодексу цивільного захисту України надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Отже, надзвичайна ситуація як особливий (надзвичайний) вид суспільних відносин, складається в результаті виникнення надзвичайних обставин, що у свою чергу тягне настання умов, які використовує особа при вчиненні злочину, характер її дій буде обумовлений об'єктивною обстановкою, в якій вона знаходиться на момент вчинення злочину. Тобто основний зміст надзвичайної ситуації складає обстановка, в якій знаходяться органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, населення і сама особа, що використовує ці дестабілізуючі умови для вчинення суспільно

небезпечного діяння. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій № 019:2010 окреслює надзвичайні ситуації: 1) техногенного характеру; 2) природного характеру; 3) соціального характеру; 4) воєнного характеру [119, с. 24].

Під іншими надзвичайними подіями слід розуміти менш глобальні за характером і масштабами події, ніж воєнний чи надзвичайний стан, запроваджений у країні.

До інших надзвичайних подій може бути віднесено пожежу у багатоповерховій будівлі, велику аварію або страйк на підприємстві та інше. Кримінально-правове значення обстановки вчинення злочину, обумовлене її здатністю впливати на суспільну безпеку злочину, полягає в тому, що вона може перетворювати відповідне злочинне діяння в його кваліфікований вид.

Вчинення військового злочину в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці має підвищений ступінь суспільної безпеки, і тому за нього встановлюється суворіше покарання.

За всі злочини, кваліфікуючою або обов'язковою ознакою об'єктивної сторони яких є «воєнний стан» чи «бойова обстановка», передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі. При цьому альтернативних, менш суворих видів покарань санкції статей не встановлюють. З точки зору індивідуалізації відповідальності слід звернути увагу на ті випадки, коли обстановка, що склалася, спотворює уявлення суб'єкта про те, що відбувається, не дає можливості правильно контролювати свої вчинки і тим самим сприяє настанню злочинного результату. Це характерно для злочинів, вчинених з необережності, де завжди необхідно встановлювати, чи мала особа в обстановці, що склалася, можливість передбачити настання злочинних наслідків [113, с. 174].

Незвична обстановка може дезорієнтувати особу, порушити її контроль над своїми діями, і внаслідок цього особа може скоїти злочин. Якщо особа не залежала від конкретної обстановки, в якій діяла, то тим менше вимушеним був її вчинок, а отже – більшим ступінь її вини і відповідальності.

Отже, викладене дозволяє зробити наступні висновки:

1. Обстановка «як кримінально-правова категорія» є об'ємною і неоднорідною. Саме тому обстановку слід досліджувати у двох аспектах: в широкому – як кримінально-правову категорію і вузькому – як факультативну ознаку об'єктивної сторони.

2. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. 3. Збройний конфлікт – це кризова форма надзвичайної ситуації соціально-політичного характеру, підставами виникнення якої можуть бути як конфлікти різного виду (економічні, політичні, міжнаціональні, релігійні і т. д.), так і надзвичайні обставини кримінального характеру.

4. Бойова обстановка – це сукупність різних факторів і умов до певного терміну, у яких вчиняється підготовка та здійснюється ведення бою або операції.

5. Військові дії – це стратегічні дії Збройних сил із розгрому противника на суші, у повітрі й на морі, які можуть здійснюватися у формі стратегічних операцій зі стратегічного розгортання Збройних сил.

6. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і

матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

7. Інші надзвичайні події – це менш глобальні за характером і масштабами події, ніж воєнний чи надзвичайний стан. До інших надзвичайних подій може бути віднесено пожежу у багатоповерховій будівлі, велику аварію або страйк на підприємстві та інше.

2.2. Вплив обстановки та місця скоєння злочину на розмежування складів злочинів та розмежування злочинів із іншими правопорушеннями

Запропоновано дефініцію місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Зроблено акцент на особливостях, які відрізняють поняття «місце вчинення злочину» від понять, що відображують інші ознаки складу злочину. Показано функції, які можуть бути властиві цій ознаці складу злочину в процесі розмежування складів злочинів та відмежування їх від адміністративних правопорушень. Ключові слова: місце вчинення злочину, склад злочину, розмежування складів злочинів, відмежування складів злочинів від складів інших правопорушень [93, с. 18].

Критеріями розмежування складів злочинів, здійснюваного в процесі застосування права, є ознаки всіх елементів складу злочину в тому числі – об'єктивної сторони.

Роль ознак об'єктивної сторони не може бути однаковою для розмежування складів злочинів. Це, перш за все, обумовлено природою явищ реальної дійсності, позначених тими чи іншими ознаками цього елемента складу злочину. Крім того, відмінним є і призначення кожної з ознак об'єктивної сторони у конструкції складу злочину, починаючи з того, що одні з них (суспільно небезпечне діяння) є обов'язковими, а інші (місце) – факультативними.

Тому спробуємо встановити конкретну роль ознак об'єктивної сторони складу злочину, зокрема, обстановки та місця вчинення злочину, в розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. Місце вчинення злочину у теорії кримінального права розглядають з точки зору дії кримінального закону в просторі та як ознаку об'єктивної сторони [70, с. 198].

Жоден з названих аспектів місця вчинення злочину не ставав предметом самостійного наукового дослідження в Україні. На основі вивчення бібліографічних джерел в українській кримінально-правовій літературі виявлена лише одна публікація, спеціально присвячена співвідношенню понять "місце злочину", "місце вчинення злочину" і "місце події".

Визначенню місця скоєння злочинів міжнародного характеру та застосування до них закону України присвячене дисертаційне дослідження [117, с. 21].

Звісно, що місце вчинення злочину, оскільки воно є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, хоч і факультативною, не оминали увагою у підручниках із Загальної частини кримінального права, проте обмежувались лише його дефініцією [58, с. 156].

У тих працях, що були присвячені проблемам застосування кримінального закону, в тому числі кримінально-правовій кваліфікації, питання про значення місця вчинення злочину в розмежуванні лише зачіпалося. Й ці проблски виявлені лише у працях російських учених. Але й там не міститься

жодних узагальнень, а наведено лише кілька прикладів складів злочинів, ознакою об'єктивної сторони яких є місце вчинення злочину.

У деяких роботах з Особливої частини кримінального права, присвячених дослідженню складу злочину, де місце є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, заперечується вплив цієї ознаки на кваліфікацію.

Стверджується лише про її роль поряд з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони "для визначення характеру об'єктивної сторони та ступеня суспільної небезпеки" відповідного кримінально-караного діяння. Таким чином, можна констатувати, що проблема визначення поняття такої ознаки об'єктивної сторони як місце вчинення злочину не знайшла свого остаточного вирішення у теорії кримінального права. Положення ж, що стосуються значення цієї ознаки у розмежуванні складів злочинів майже не розглядалися.

У підручниках з кримінального права України місце вчинення злочину визначають як: певну територію, на якій вчинюється злочин [57, с. 104]; певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [58, с. 143-144]; певну територію, де було почато і закінчено діяння або настав злочинний результат [57, с. 147]; територію, на якій було почато, закінчено діяння або настав злочинний результат. Напевно, виходячи саме з таких підходів у кримінально-правовій літературі й стверджують: «Також в роботі доведено, що місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є знаходження відповідного водного об'єкта, а джерелом забруднення, засмічення – є підприємства, установи, організації, споруди, з яких потрапляють у водні об'єкти забруднюючі речовини, матеріали та стічні води».

До речі, у ст. 242 КК "Порушення правил охорони вод" про жодні особливості, котрі б обмежували вчинення даного злочину тією чи іншою частиною простору, не йдеться. Недостатня визначеність загального поняття "місце вчинення злочину" тягне за собою прогалини в дослідженні ролі цієї ознаки об'єктивної сторони для кримінально-правової кваліфікації діянь,

склади яких як обов'язкову ознаку включають місце вчинення злочину, й недоречності, що допускаються у працях з Особливої частини кримінального права: "Конкретизація українським законодавством місця події – море або інший шлях, – має певне практичне значення для умов змішаного річкового і морського судноплавства".

Наведені вище загальні дефініції місця вчинення злочину відрізняються лише тим, наскільки категорично в них наполягають на тому, що місце вчинення злочину – це й місце настання суспільно небезпечних наслідків злочину. До речі, цей аспект проблеми є епіцентром дискусій, що точаться у російській кримінально-правовій літературі довкола поняття місця вчинення злочину [70, с. 183]. І розглядається він під кутом зору з'ясування меж дії кримінального закону РФ у просторі, бо у КК РФ не закріплене поняття місця вчинення злочину.

Положення ж ч. 2 та 3 ст. 6 КК України "Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України" нівелює доцільність подібних дискусій у кримінальному праві України. Хоча окремі українські дослідники вказують на певні недоліки того, як визначається злочин вчиненим на території України у ст. 6 КК України, й обґрунтовують доцільність внесення відповідних змін до КК [118, с. 12].

Об'єднує ж наведені вище дефініції й наукові дискусії, що точаться довкола них, те, що в кожній з них йдеться про той аспект місця вчинення злочину, в якому воно властиве для кожного реально вчиненого злочину. Адже кожен злочин вчиняється не поза простором, а на певній території. Тим самим вони стосуються місця вчинення злочину в контексті дії кримінального закону в просторі. У них не відображено і тим більше не розкрито суть місця вчинення злочину як ознаки складу злочину, призначення якої ідентифікувати відповідний склад злочину.

Про значення ж у розмежуванні складів злочинів може йтися лише щодо місця вчинення злочину як конструктивного елемента складу злочину в будь-якій ролі: як у тих випадках, коли ця факультативна ознака складу злочину є

самостійною конструктивною чи кваліфікуючою ознакою певних складів злочинів, так і в тих випадках, коли певні просторові характеристики не є самостійною ознакою складу злочину, а виступають частиною змісту інших ознак складу злочину. Тому спочатку потрібно визначитися зі змістом поняття «місце вчинення злочину як ознака складу злочину».

Для цього потрібно з'ясувати такі питання: 1) чи охоплюється поняттям «місце вчинення злочину» лише місце здійснення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), чи воно включає й місце настання суспільно небезпечних наслідків; 2) чи поширюється поняття місце вчинення злочину на місцезнаходження інших ознак складу злочину; 3) як відрізнити випадки, коли певні просторові характеристики є місцем здійснення суспільно небезпечного діяння й відповідно самостійною ознакою складу злочину – місцем вчинення злочину, від випадків, коли ті чи інші просторові характеристики стосуються інших ознак складу злочину. Підхід, у якому враховано й те, що місце вчинення злочину є ще й ознакою складу злочину має місце у теорії кримінального права.

В деяких джерелах просто констатують, що місце вчинення злочину може бути обов'язковою або кваліфікуючою ознакою складу злочину. В інших джерелах він виражений більш чітко [1, с. 14]. Зокрема у спільній праці російських вчених В.Б. Малініна та А.Ф. Парфенова зазначається, що місце вчинення злочину повинно розглядатись з позиції двох взаємопов'язаних аспектів цього поняття: в широкому розумінні – це частина фізичного простору, територія, на яку поширюється юрисдикція тієї чи іншої держави; у вузькому – просторова характеристика злочину, що безпосередньо вказана чи розуміється в диспозиціях кримінально-правових норм і впливає на кваліфікацію злочину та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання [70, с. 198], й дають таке узагальнене визначення місця вчинення злочину – це певна територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми, на якій було вчинено суспільно небезпечне діяння чи настав злочинний результат.

Таке ж у основних принципових моментах розуміння місця вчинення злочину демонструє й українська авторка К.В. Юртаєва. Два аспекти поняття

"місце вчинення злочину" вона визначає так: "1) як просторову характеристику злочину, що визначає закон про кримінальну відповідальність якої країни має бути застосований до злочинного діяння та є передумовою кримінально-правової кваліфікації за законом певної держави – позадержавне значення; 2) як самостійну факультативну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, яка стає обов'язковою криміноутворюючою ознакою його складу, коли диспозиція статті КК прямо її передбачає – внутрішньодержавне значення» [118, с. 14]. На відміну від В.Б. Малініна, та А.Ф. Парфенова, К.В. Юртаєва дає окрему дефініцію місця вчинення злочину як факультативної ознаки об'єктивної сторони – це «певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається» [118, с. 11].

Проте наведені вище описання другого з аспектів розглядуваного поняття та дефініції мають одну спільну ваду, що обумовлена ігноруванням правил визначення понять. У них не вказано на особливості відповідного поняття, що ідентифікують явище, котре ним позначається, і за якими його можна відрізнити від інших подібних явищ (ознак складу злочину). Це призвело до того, що В.Б. Малінін та А.Ф. Парфенов у наведений ними перелік безпосередньо вказаних в Особливій частині КК місць вчинення злочину [70, с. 179] включили такі просторові характеристики явищ матеріального світу, які насправді належать до інших ознак складу злочину. Наприклад, саме предметом складу злочину є місця захоронення, надмогильні споруди і кладовищенські будівлі у ч. 1 ст. 244 КК РФ "Наруга над тілами померлих і місцями їх захоронення".

Адже над ними вчиняється наруга, тобто вектор спрямованості суспільно небезпечного діяння визначає їх як предмет, суспільно небезпечне діяння вчиняється щодо них, здійснюючи вплив на них. Для місця ж вчинення злочину характерним є те, що суспільно небезпечне діяння здійснюється на(у) відповідних частинах простору, не здійснюючи щодо них впливу. Точне визначення того, якою ознакою складу злочину є та чи інша просторова

характеристика має не лише теоретичне значення. Від нього прямо залежить зміст об'єктивної сторони складу злочину.

Наприклад, лінгвістичний аналіз диспозиції ч. 1 ст. 273 КК "Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах" показує, що логіко-граматична конструкція "на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах" позначає таку ознаку об'єктивної сторони як місце вчинення злочину. Адже ця конструкція у розглядуваному реченні є обставиною місця. Вона не є складовою змісту суспільно небезпечного діяння. Відповідно, суспільно небезпечне діяння у розглядуваному складі злочину позначено конструкцією "порушення правил безпеки". Значить, законодавець не уточнює порушення яких саме правил безпеки становить зміст суспільно небезпечного діяння у цьому складі злочину. Звідси випливає, що суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 273 КК полягає у порушенні будь-яких правил безпеки: як загальних, так і спеціальних.

Такий висновок суперечить усталеному підходу. У кримінальному праві України віддавна вважається, що цим складом злочину охоплюється лише порушення спеціальних правил, що встановлюються задля убезпечення вибухонебезпечних підприємств та цехів. Ця давно існуюча позиція В.І. Борисова [25, с. 54] утвердилася в сучасній доктрині: "Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) інших правил безпеки (про охорону праці, виробництва робіт з підвищеною небезпекою) не містить ознак злочину, передбаченого ст.273 КК"[24, с. 288] та підтримується у кримінально-правовій літературі [87, с. 841].

Не погоджуючись з В.Б. Малініним та А.Ф. Парфеновим [70, с. 179], не місцем вчинення злочину, а обстановкою вважаю психіатричний заклад у складі злочину, зафіксованого ст. 151 КК.

Адже визначальними для поняття психіатричний заклад є не просторові, а функціональні характеристики. Поміщення у психіатричний заклад буде мати місце тоді, коли на особу здійснюється психіатричний вплив. Дещо по іншому

розуміє цю ознаку М.І. Хавронюк. Він вважає, що поміщення в психіатричний заклад означає поміщення у відповідний стаціонар такого закладу для здійснення обстеження стану психічного здоров'я особи, діагностики, лікування і нагляду за нею [86, с. 373].

По-перше, М.І. Хавронюк перелічив не всі можливі прояви психіатричного впливу. По-друге, здійснення відповідних впливів на особу він сформулював як мету злочину. Проте, оскільки обстановка вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони, то для визнання злочину закінченим завідомо психічно здорова особа має бути поміщена у таку обстановку реально, а не в перспективі.

Поміщення ж потерпілої особи на горище, чи у підвал будівлі психіатричного закладу повинно оцінюватись залежно від усіх обставин справи, або як незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), або як захоплення заручників (ст. 147 КК). На відміну від наведених вище у дефініції, запропонованій російським автором К.Л. Акоєвим, зроблено наголос на тих особливостях, які вирізняють місце вчинення злочину серед інших об'єктивних ознак складу злочину.

Місце вчинення злочину, за К.Л. Акоєвим – це частина фізичного простору, територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми шляхом вказівки на найбільш важливі (для характеристики суспільної небезпеки і видової відмінності злочинів) ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність чи настав злочинний результат або злочин був завершений і присічений" [2, с. 24].

Для того, щоб встановити, чи є та чи інша просторова характеристика місцем вчинення злочину, або іншою ознакою складу злочину важливе значення має не лише виявлення вектора спрямованості суспільно небезпечного діяння. Потрібно ще визначитися з тим, чи поширюється поняття "місце вчинення злочину" в розумінні ознаки складу злочину на місце настання суспільно небезпечних наслідків щодо матеріальних складів.

Вважаю, що відповідь має бути негативною з таких міркувань. По-перше, місце вчинення злочину за своєю природою є місцем здійснення злочинного діяння. В.Н. Кудрявцев спосіб, місце, час та обстановку вчинення злочину відносив до суттєвих характеристик діяння. Він навіть зазначав, що самостійними ознаками об'єктивної сторони складу злочину вони не є [66, с. 148]. Тобто, первинним, визначальним у виявленні місця вчинення злочину є здійснення діяння, а значить і місцезнаходження суб'єкта злочину в цей момент.

В багатьох реальних ситуаціях місце вчинення діяння і місце настання суспільно небезпечних наслідків не можуть збігатися по всій площі. Для таких ситуацій визнання місцем вчинення злочину і місця здійснення діяння, і місця, де настали його наслідки, створить труднощі у встановленні місця вчинення злочину, бо одна й та сама ознака складу злочину матиме різний зміст.

Проілюструвати це можна на прикладі складу злочину, передбаченого ст. 236 КК "Порушення правил екологічної безпеки", особливістю якого є те, що для описання одного з альтернативних наслідків цього злочину законодавцем використовується просторова характеристика. Мається на увазі "екологічне забруднення значних територій". Неможливим є збіг у одних і тих самих просторових межах місця вчинення суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Протилежний підхід привів би до висновку, що порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки вчиняється на значних територіях [96, с. 428; 97, с. 111].

У кримінально-правовій літературі цілком обґрунтовано саме до наслідків злочину відносять "екологічне забруднення значних територій" у аналізованому складі злочину [86, с. 208]. Поняття "значні території" тут характеризує обсяг, масштабність наслідків. По-друге, після здійснення діяння, настання його наслідків є природним, закономірним, об'єктивним процесом. Загальновідомо, що втрутитися в розвиток причинного зв'язку особа може лише у виняткових випадках. Так само не від її волі залежить, хоч і може охоплюватися суб'єктивним ставленням місце, де завершиться розвиток причинного зв'язку і

настануть відповідні наслідки. В.Н. Кудрявцев писав, що безпосередній вплив суб'єктивної сторони на зовнішні форми поведінки можливий тільки на тій ділянці об'єктивної сторони, яка охоплюється дією (бездіяльністю) суб'єкта [65, с. 75].

Якщо визнати місцем вчинення злочину і місце здійснення суспільно небезпечного діяння і місце настання його наслідків, то доведеться визнати можливість одночасного існування різного суб'єктивного ставлення до однієї й тієї ж об'єктивної ознаки складу злочину, що звісно є нонсенсом. Таким чином вважаю, що місцем вчинення злочину як ознакою об'єктивної сторони його складу може визнаватися лише місце здійснення суспільно небезпечного діяння. Місце настання суспільно небезпечних наслідків у матеріальних складах злочинів є частиною змісту цієї ознаки об'єктивної сторони.

Повертаючись до дефініції місця вчинення злочину як ознаки складу злочину слід зауважити, що недоречно послуговуватися терміном "територія" для визначення місця вчинення злочину, як занадто широкого за змістом поняття. Згідно з абз. 2 ст. 1 Закону України "Про планування і забудову територій" від 20 квітня 2000 р. територією вважається частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також з повітряним простором та розташованими під нею надрами.

Місце ж вчинення злочину може мати не лише географічні, а й інші просторові, а також статусні характеристики. Тому більш точною, такою, що відображає місце вчинення злочину в значенні самостійної ознаки складу злочину, з акцентами на її особливостях, що відрізняють її від інших об'єктивних ознак складу злочину, й водночас лаконічною, уявляється така дефініція.

Місце вчинення злочину – це конкретизована частина простору, з вчиненням (не вчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину.

Місце вчинення злочину як ознака складу злочину і місце вчинення злочину як неодмінна ознака реально вчиненого злочину співвідносяться між собою як родові і видові, незважаючи на ті винятки, що передбачені ч. 1 ст. 7 та ст. 8 КК України, коли КК України поширює свою юрисдикцію й на діяння, вчинені за межами України [11, с. 27].

Адже перше з них окреслює ті сфери реального простору, вчинення злочину на яких підпадає під дію КК України. Друге – ті особливі просторові характеристики злочину, які вкупі з іншими ознаками визначають наявність конкретного складу злочину. Таким чином місце вчинення злочину (об'єктивна реальність) стає фундаментальною ознакою складу злочину, нарівні із загальним об'єктом, ознаками загального суб'єкта, виною, без наявності якої вчинене взагалі не може бути кваліфіковане як злочин, на відміну від реальності віртуальної.

Аналіз Особливої частини КК України дає підстави виділити ще й третій прояв змісту поняття "місце вчинення злочину" – як складову змісту інших ознак складу злочину, яка сама по собі не є самостійною ознакою об'єктивної сторони. Наприклад, місце знаходження предметів злочину визначає відмінність у змісті суспільно небезпечних діянь "зберігання" та "носіння" у складах багатьох злочинів, зокрема, зафіксованого у ч. 1 ст. 263 КК "Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами"¹. Конструкцію "у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України" [101] з диспозиції ч. 1 ст. 158-2 "Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму" відносять до характеристик предмета складу злочину, зокрема це відображено у одному з науково-практичних коментарів [87, с. 414].

Для такого відхилення від буквального тексту закону, звісно, можна знайти виправдання, оскільки він не призводить до поширювального тлумачення кримінально-правової норми. Натомість, він призводить до обмеження змісту кримінально-правової норми. *Roepalia nullo modo sunt extendenda* – кримінально-правові приписи ні в якому разі не можна тлумачити

поширювально. Те роз'яснення, яке дали науковці в розглядуваному випадку, мабуть, й відповідає тому, що хотів сказати законодавець, створюючи аналізовану норму.

Автор цих рядків є прихильником того, щоб читати тексти так, як вони написані, виражені засобами мови. Проте, буквально, лінгвістичне тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 158-2 КК дає підстави для іншого висновку.

Ця диспозиція сформульована так, що застосовуючи лише правила української мови можна витлумачити, що граматична конструкція" у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії" означає місце вчинення суспільно небезпечного діяння – знищення. На це вказують і побудова речення, і місцевий відмінок іменників у розглядуваному словосполученні, і вжиті сполучники «в».

Для того, щоб буква закону не розходила з його духом, речення, що становить собою диспозицію ч. 1 ст. 158-2 КК потрібно перебудувати, додавши уточнення, котре конкретизує зміст предмета: «... документів ..., котрі знаходяться у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії».

Тоді розглядувану конструкцію можна буде ідентифікувати як місце знаходження предмета складу злочину, тобто складову характеристики предмета складу злочину. При цьому розглядуваний аспект просторової характеристики злочину належить до об'єктивних ознак складу злочину. Але і такий прояв просторового складника складу злочину має значення для кримінально-правової кваліфікації і розмежування складів злочинів саме в контексті місця вчинення злочину [12, с. 78].

І нарешті, описання в законі певних просторових особливостей може бути іншою самостійною ознакою складу злочину, наприклад, у складі передбаченому ст. 252 КК "Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду" території, взяті під охорону держави та об'єкти природно-заповідного фонду у системі ознак складу злочину посідають роль предмета. Вище у цій праці вже

йшлося про те, яким чином це встановлюється. Варто зазначити, що і в цьому своєму прояві просторова характеристика не є індиферентною для розмежування складів злочинів [49, с. 578].

Ознаки складу злочину можуть виконувати у розмежуванні складів злочинів різні функції. Роль окремих ознак складу злочину в розмежуванні складів злочинів не однакова. З одного боку на це впливають властивості самої ознаки складу злочину (місце кожної конкретної ознаки в системі ознак складу злочину), що виявляється у тому, по-перше, яка саме це ознака (яке явище реальної дійсності вона позначає), по-друге, приналежністю відповідної ознаки до об'єктивних чи суб'єктивних ознак складу злочину [52, с. 86].

Об'єктивна суть явища реальної дійсності, позначеного певною ознакою складу злочину визначає спроможність тієї чи іншої ознаки виконувати ті чи інші функції у розмежуванні складів злочинів, що може бути показано при аналізі функцій ознак складу злочину у розмежуванні складів злочинів [10, с. 55].

Приналежність же ознак до об'єктивних чи суб'єктивних характеристик складу стосовно їхньої ролі у розмежуванні має багатоликі прояви. Зокрема, це визначає пріоритетність відповідної ознаки у розмежуванні [53, с. 189]. Так, якщо склади злочинів відрізняються за якоюсь з об'єктивних ознак складу злочину та за якоюсь із суб'єктивних ознак, то пріоритетною буде об'єктивна ознака.

З другого боку, значення ознак складу злочину визначається співвідношенням складів злочинів, що підлягають розмежуванню. Не однаковим є це значення для розмежування суміжних складів злочинів між собою, для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами, між собою, та для їхнього розмежування з ідеальною сукупністю злочинів [50, с. 7]. Якщо йдеться про розмежування суміжних складів злочинів, то це можуть бути функції спільних, тобто повністю чи частково збіжних за змістом, ознак; розмежувальних ознак, тобто позначених поняттями, що перебувають між собою у логічному співвідношенні диз'юнкції; чи нейтральна

функція – коли та чи інша ознака не відіграє ніякої ролі в процесі розмежування, наприклад, ознаки загального суб'єкта злочину. Якщо має місце співвідношення конкуруючих кримінально-правових норм, то ознаки складу злочину, в цьому випадку, можуть виступати як спільні, а також, залежно від виду конкуренції, як додаткові (за конкуренції частини і цілого), як специфічні (за конкуренції загальної і спеціальної норм, чи кількох спеціальних норм) [55, с. 199].

Аналізуючи придатність місця вчинення злочину виконувати функцію спільної ознаки складів злочинів, слід констатувати, що теоретична можливість такого існує. При цьому місце вчинення злочину може утворювати пару (групу) спільних ознак з відповідними просторовими характеристиками, як у тому випадку, коли вони є однойменними ознаками, так і тоді, коли в системі ознак складу злочину вони є різними, але обов'язково об'єктивними ознаками. Наприклад, однією із ознак незаконної порубки лісу виступає місце вчинення злочину - заповідники або території та об'єкти природно-заповідного фонду, або інші особливо охоронювані ліси [95].

Заповідники або інші території та об'єкти природно-заповідного фонду виступають однією з конститутивних ознак - місцем вчинення злочину незаконного полювання, та однією із кваліфікуючих ознак порушення правил охорони надр.

В зв'язку з цим виникає потреба розмежувати названі склади злочинів із умисним знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. У складах злочинів, передбачених ч. 1 і 2 ст. 252 КК, території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, як уже згадувалось вище, виступають предметом злочину.

Розмежування здійснюється за суспільно небезпечними наслідками. Місце вчинення злочину не може бути тотожною за змістом ознакою з просторовими характеристиками, які визначають зміст ознак суб'єктивної сторони. Обумовлено це самою суттю об'єктивних і суб'єктивних ознак складу

злочину – неможливістю збігу, ототожнення тих явищ, що позначаються об'єктивними та суб'єктивними ознаками [17, с. 211].

Цю неможливість В.Н. Кудрявцев пояснював так. Формування суб'єктивної сторони злочину, зокрема, цілей та мотивів злочинця відбувається на базі і в результаті впливу об'єктивних обставин. Проте ці обставини ще не становлять собою об'єктивну сторону злочину; в них закладена лише можливість майбутньої об'єктивної сторони [66, с. 19]. Наприклад, у складі злочину, закріпленому у ч. 1 ст. 110 КК "Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України" метою названа зміна меж території або державного кордону України. Але це не означає, що вчинення діяння на лінії державного кордону України може бути спільною ознакою наведеного складу злочину з будь-яким іншим.

Що стосується такої гіпотетичної ознаки спеціального суб'єкта, як "особа, яка знаходиться на певній території", то в подібному разі наведена чи подібна риса спеціального суб'єкта одночасно виконуватиме роль місця вчинення злочину в тому самому складі злочину.

Ще одним аспектом місця вчинення злочину як спільної ознаки складів злочинів є питання кількісної характеристики спільних ознак. Мається на увазі ситуація, коли місце вчинення злочину є єдиною спільною ознакою складів злочинів, як от заповідники або території та об'єкти природно заповідного фонду у складах незаконної порубки лісу (ст. 246 КК) та незаконного полювання (ч. 1 ст. 248 КК). Така ситуація також потребує розмежування. Але так як складі злочинів відрізняються змістом суспільно небезпечного діяння, то мислений процес розмежування відбувається миттєво і не становить (принаймні, не повинен становити) жодних труднощів [16, с. 10].

Також варто зазначити, що спільність змісту ознак, що відносяться до місця вчинення злочину, на відміну від, наприклад, суспільно небезпечних наслідків, не є перешкодою для того, щоб відповідні складі злочинів у одній формулі кваліфікації відображали сукупність злочинів. Такий висновок узгоджується з поняттям ідеальної сукупності злочинів та не суперечить такому

принципу кримінально-правової кваліфікації, як принцип недопустимості подвійного ставлення у вину, що у кримінально-правовій літературі був описаний В.О. Навроцьким [85, с. 430].

Адже ідеальна сукупність злочинів – це вчинення однією й тією ж особою одного суспільно небезпечного діяння, яким заподіяна шкода кільком об'єктам кримінально-правової охорони. Така властивість ідеальної сукупності, як вчинення однією й тією ж особою одного діяння означає, що й місце вчинення реального злочину має бути одним і тим самим. Відповідно місце вчинення злочину, якщо воно є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, має збігатися за змістом у складах злочинів, що входять в ідеальну сукупність. Розглядаючи придатність місця вчинення злочину бути ознакою, за якою відрізняються склади злочинів, то найчастіше ця ознака могла б бути критерієм, що визначає спеціальний характер норми у конкуренції кримінально-правових норм як загальної і спеціальної.

Адже місце вчинення злочину це частина простору. Кожен злочин вчиняється в певному визначеному просторі. А тому в тих випадках, коли місце вчинення злочину названо як ознака певного складу злочину це призводить до конкретизації частини простору. Тому місце вчинення злочину є ознакою, наявність якої призводить до розширення змісту певної кримінально-правової норми й відповідно звуження її обсягу і тим самим визначає спеціальний характер норми, за умови, що в законі є загальна норма, котра встановлює відповідальність за таке саме діяння [22, с. 148].

Прикладом, коли місце вчинення злочину є ознакою, котра визначає спеціальний характер кримінально-правової норми, є ті випадки, коли місце вчинення злочину назване як кваліфікуюча ознака. Це – житло, приміщення, інше сховище у ч. 3 ст. 185 КК «Крадіжка», ч. 3 ст. 186 КК «Грабіж», ч. 3 ст. 187 КК «Розбій».

Якщо ж загальної норми не існує, то обмеження місця вчинення злочину певними просторовими межами є однією з криміноутворюючих ознак, без якої вчинене не вважається злочином. Наприклад, митний кордон – місце вчинення

злочину є одним з критеріїв криміналізації для складу контрабанди (ст. 201 КК), або державний кордон – для складу незаконного переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Така роль властива для більшості складів злочинів, де місце вчинення злочину назване як ознака основного складу злочину.

Склад злочину, закріплений у ч. 1 ст. 438 КК "Порушення законів та звичаїв війни" має спільні ознаки зі складом, зафіксованим у ст. 433 КК "Насильство над населенням у районі воєнних дій". Особлива складність розмежувати ці склади злочинів зумовлена збігом змісту суспільно небезпечного діяння та предмета кожного складу злочину ("розграбування національних цінностей" у ч. 1 ст. 438 КК, "протизаконне відібрання майна" у ст. 433 КК).

Місце вчинення кожного з порівнюваних складів злочинів виражено текстуально по різному, але сформульовані вони як оціночні поняття та ще й шляхом бланкетної форми виразу. У диспозиції ч. 1 ст. 438 КК ця ознака сформульована як "окупована територія", у ст. 433 КК – "район воєнних дій". Незважаючи на існування літератури з приводу розглядуваних складів злочинів, це питання залишилось не вирішеним. У науково-практичних коментарях місце вчинення розглядуваних складів злочинів визначають так: "Окупованою є територія держави, зайнята збройними силами іншої держави" [86, с. 489]; «Районом воєнних дій вважається частина території, на якій певні угруповання військ ведуть воєнні дії, у зв'язку з чим на цій території не діють цивільні органи державної влади, а повнота влади належить військовому командуванню» [86, с. 491].

Але з наведених визначень принципової відмінності між означуваними поняттями не вбачається. Адже окупована територія може бути одночасно і районом воєнних дій. Співвідношення диз'юнкції між цими поняттями не існує. Ознаки, відображувані аналізованими поняттями розмежувальними не є [43, с. 146; 45, с. 52]. Розглядувані норми можуть перебувати в конкуренції кількох спеціальних норм між собою. Доцільність диференціації кримінальної

відповідальності за розглянутими ознаками викликає сумнів, але це питання знаходиться за межами теми даного дослідження. Місце вчинення злочину не може бути додатковою ознакою складеного складу злочину, а тому ця ознака не може бути такою, що визначає норму про ціле порівняно з нормою про частину [18; 19; 20; 21].

Це обумовлено об'єктивними властивостями того явища реальної дійсності, яке позначене поняттям "місце вчинення злочину" в конкретному складі злочину, і самою суттю розглядуваної ознаки складу злочину, а також такого явища як складений склад злочину. Така ознака, як місце вчинення конкретного злочину, не може бути несумісною за змістом із загальним поняттям місця вчинення злочину [46, с. 47].

Тому вона може бути розмежувальною ознакою і визначати суміжність складів злочинів лише в тому випадку, коли місце вчинення як ознаку одного складу злочину і таку саму ознаку іншого складу злочину можливо позначити поняттями, що перебувають одне з одним у співвідношенні диз'юнкції. Таке співвідношення можливе лише в тому випадку, коли кожна з відповідних ознак у своєму складі злочину конкретизують, визначають особливості однієї й тієї ж якості місця вчинення злочину (статусної, географічної тощо). Так, диспозиція ст. 246 КК "Незаконна порубка лісу" містить два суміжних складу злочину. Розмежувальною ознакою між ними є місце вчинення злочину [75].

Для незаконної порубки дерев і чагарників, котра є злочинною за умови заподіяння значної шкоди, це неназвана негативна ознака – вчинення в лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що не мають статусу заповідників або територій та об'єктів природно заповідного фонду або інших особливо охоронюваних лісів [23, с. 34].

Для незаконної порубки дерев і чагарників, для визнання злочинною якої не потрібно виявляти факт настання і розмір суспільно небезпечних наслідків, властивим є вчинення її в лісах, що такий статус мають.

Схожа ситуація має місце і у диспозиції ч. 1 ст. 248 КК "Незаконне полювання". Але тут місце вчинення злочину є не єдиною, а однією з кількох

альтернативних розмежувальних ознак. Наприклад, районний суд так описує обстановку та місце вчинення злочину: «Кримінальна відповідальність за полювання, незаконність якого полягала в порушенні встановлених правил, настає лише за умови заподіяння істотної шкоди. Такою шкодою, зокрема, можуть бути визнані: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких з урахуванням особливостей або чисельності того чи іншого виду (видів) пов'язане зі значними труднощами; тощо» [30].

Ще одним з не багатьох виявлених у Особливій частині КК України прикладом, коли поняття, що позначає місце вчинення одного складу злочину, перебуває у співвідношенні диз'юнкції із поняттям, що позначає місце вчинення іншого злочину, й відповідні склади злочинів є суміжними, є співвідношення таких складів злочинів, як “Найманство” (ч. 2 ст. 447 КК) і “Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади” (ч. 1 ст. 109 КК). Злочин, передбачений ч. 2 ст. 447 КК вчиняється за межами України [26, с. 20].

Місцем вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК є територія України. Варто зауважити, що якщо, крім місця вчинення злочину розмежувальною ознакою певних складів злочинів є і суспільно небезпечне діяння, то роль місця вчинення злочину, як розмежувальної ознаки, є вторинною [27, с. 267].

Обґрунтовані вище підходи застосовні й щодо функцій розглядуваної ознаки складу злочину у відмежуванні складів злочинів від складів адміністративних правопорушень. Так, місце вчинення злочину є спільною ознакою певних складу злочину і складу адміністративного правопорушення. Ця обставина вкупі зі збігом змісту суспільно небезпечного діяння відповідно складу злочину і складу адміністративного правопорушення спричиняє колізію між правовими нормами.

Наприклад, продовжує зберігатися колізія між ч. 4 ст. 197-1 КК “Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво” та ч. 1 ст. 57 КпАП “Порушення вимог щодо охорони надр”. Колізія в тому, що діяння, котре полягає у самовільному будівництві будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці у ч. 4 ст. 197-1 КК названо злочином, а у ч. 1 ст. 57 КпАП діяння, котре має такий самий зміст "самовільна забудова площ залягання корисних копалин" – адміністративним правопорушенням.

Якщо ж у ч. 1 ст. 57 КпАП мається на увазі, що ця самовільна забудова площ залягання корисних копалин здійснюється на земельних ділянках, наданих особі у користування, то про це нічого не сказано у самій диспозиції ч. 1 ст. 57 КпАП [28, с. 487].

Виходячи з тих самих засад, на яких ґрунтувалося дослідження можливих функцій місця вчинення злочину в розмежуванні складів злочинів, можна обґрунтувати й рідкісну можливість, коли місце вчинення діяння може бути критерієм відмежування певного складу злочину і адміністративного правопорушення, що має з цим складом злочину спільні ознаки.

Крім того будь-які дії з боку органів влади щодо самовільно зайнятої земельної ділянки як обстановки вчинення злочину умовно легалізують факт використання такої ділянки. Наприклад, Луцького міськрайонного суду Волинської області виправдав особу у вчиненні злочину передбаченого ст. 197-1 КК України тим, що не було доведено стороною обвинувачення факту заподіяння шкоди. Крім того, не встановлено потерпілу особу. Луцька міська рада як власник даної земельної ділянки не зверталася до суду за захистом своїх порушених прав, а у 2012 році внесла та затвердила будівлю кафе «ІНФОРМАЦІЯ_4» у детальному плані міста Луцька, що виключає наявність у діях ОСОБА_2 складу злочину самовільного зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику. Проте вказаний виправдувальний вирок було скасовано частково, а факт внесення у план м. Луцька інші дії міськради не легалізували використання самовільно зайнятої земельної ділянки [29].

Аналізуючи проблеми відмежування конкретних складів злочинів від складів адміністративних правопорушень автори наводять приклади, коли за місцем вчинення можна відмежувати, наприклад, ч. 2 ст. 87 КпАП РФ та ч. 2 ст. 256 КК РФ "Незаконне добування водних тварин і рослин". Ст. 87 КпАП РФ поширюється лише на територію Росії, включаючи територіальне море. Місцем же вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 256 КК РФ, є відкрите море і заборонні зони.

Таким чином, потрібно розрізнити місце вчинення злочину як невід'ємну властивість кожного реально вчиненого злочину і місце вчинення злочину як ознаку складу злочину. Така ознака об'єктивної сторони як місце вчинення злочину придатна виконувати роль спільних, спеціальних, додаткових та розмежувальних ознак складів злочинів.

Якщо розвиток суспільних відносин приведе до необхідності диференціювати кримінальну чи юридичну відповідальність за місцем вчинення злочину, то доцільність місця вчинення злочину, як ознаки, за якою відрізняються склади злочинів, зводиться лише щодо територій з особливо охоронюваним статусом [36, с. 49].

Отже, дослідження обстановки та місця вчинення злочину свідчить про наступне. В багатьох реальних ситуаціях місце вчинення діяння і місце настання суспільно небезпечних наслідків збігаються, інколи не можуть збігатися по всій площі місця вчинення злочину [39, с. 17]. Для таких ситуацій визнання місцем вчинення злочину і місця здійснення діяння, і місця, де настали його наслідки, створить труднощі у встановленні місця вчинення злочину, бо вказані ознаки інколи мають різний зміст (злочин вчинено в одному місці, а наслідки настали в іншому місці).

Для того, щоб встановити, чи є та чи інша просторова характеристика місцем вчинення злочину, або іншою ознакою складу злочину важливе значення має не лише виявлення вектора спрямованості суспільно небезпечного діяння, а й потрібно ще визначитися з тим, чи поширюється поняття "місце

вчинення злочину" в розумінні ознаки складу злочину на місце настання суспільно небезпечних наслідків щодо матеріальних складів.

Місце вчинення злочину є спільною ознакою певних складу злочину і складу адміністративного правопорушення. Ця обставина вкупі зі збігом змісту суспільно небезпечного діяння відповідно складу злочину і складу адміністративного правопорушення спричиняє колізію між правовими нормами (ч. 4 ст. 197-1 КК та ч. 1 ст. 57 КУпАП).

2.3. Проблеми визначення обстановки та місця скоєння злочину в умовах воєнної агресії проти України

У зв'язку з подіями останніх років, починаючи з 20 лютого 2014 року, агресії Російської Федерації та анексії владою цієї країни частини території України, виникли нові проблеми встановлення місця вчинення злочину. За оцінками експертів, Україна втратила внаслідок агресивних дій північносхідного сусіда близько 7% своєї території.

Збройна агресія вважається міжнародним злочином проти миру і безпеки людства. Так, анексія Криму є порушенням, зокрема, таких міжнародних договорів, як: Гельсінський заключний акт 1975 року про непорушність кордонів у Європі; Будапештський меморандум 1994 року про гарантії безпеки Україні; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією 1997 р.; Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року. Необхідно зауважити, що в подальшому ООН визнала Російську Федерацію країною-окупантом. 15 листопада 2016 р. на засіданні Третього комітету Генеральної асамблеї ООН була підтримана ініційована Україною резолюція про порушення прав людини в Криму російською окупаційною владою [84, с. 279].

У міжнародних органів правосуддя є розуміння, що Крим – це територія України. Зокрема, такою є позиція офісу прокурора Міжнародного кримінального суду [116]. Нова доповідь ООН щодо прав людини в Україні за період із 16 лютого по 15 травня 2017 р. фіксує численні випадки порушень

прав людини в окупованому Росією Криму. Про це заявила голова Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Фіона Фрейзеру Києві.

Окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Росією – збройна агресія Росії, спрямована на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії та Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єктів Російської Федерації, що було здійснено протягом березня 2014 року. Насильницька анексія Криму засуджується українською державою, Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, ОБСЄ, а також суперечить рішенню Венеціанської комісії, натомість російською владою трактується як «повернення Криму до Росії». «Підспівують» російській владі і багато хто з науковців, у тому числі наших колег-правознавців, яких складно запідозрити у юридичному невігластві і які упритул не бачать злочинів міжнародного характеру, що вчиняє московська влада.

Наприклад, знаний фахівець з кримінального права А.В. Наумов пише, що «входження Криму у Російську Федерацію справедливо претендує на саму велику геополітичну подію пострадянського часу. Здійснене шляхом волевиявлення більшості населення півострова (референдум), воно розглядається як відновлення історичної справедливості і виправлення нісенітної помилки, що була припущена одним з комуністичних правителів Радянського Союзу».

Отже, у розумінні А.В. Наумова, злочин міжнародного характеру є «великою геополітичною подією» та «відновленням історичної справедливості»? Коментарі є зайвими. Слід акцентувати увагу на тому, що час від часу з'являється інформація про продовження злочинних дій, місцем вчинення яких є тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим. Так, 20 вересня 2016 р. прокуратура Автономної Республіки Крим відкрила кримінальне провадження за ч. 2 ст. 110 КК України щодо проведення виборів до Державної Думи Російської Федерації на території анексованого півострову Крим.

Водночас дії вітчизняних збройних сил, вчинювані на власній території, оцінюються владою Російської Федерації як нібито незаконні. Незважаючи на те, що місцем вчинення відповідних дій (наразі не будемо вдаватися до оцінки цих дій з точки зору законності або незаконності) є територія України, влада РФ вважає себе вправі порушити кримінальні провадження щодо громадян України.

Україна вчиняє симетричні дії, які відрізняються тим, що правовій оцінці підлягають дії осіб, вчинені на території нашої держави. Зокрема, Генеральна прокуратура України повідомила про підозру 18 представникам російської влади і керівництва збройних сил РФ: раднику президента РФ, колишньому повноважному представнику РФ у так званому «Кримському федеральному окрузі», міністру оборони РФ і двом його заступникам і ще 10 генералам з числа вищого командного складу ЗС РФ.

У той самий час необхідно піддати правовій оцінці позицію деяких вітчизняних очільників правоохоронних органів, згідно з якою позбавлення життя злочинців, за умови вчинення такого діяння на тимчасово окупованій території України, потребує обов'язкового розслідування.

Так, Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос припустив необхідність порушення кримінального провадження за фактом смерті одного з ватажків бойовиків псевдодержави «ДНР», громадянина Росії Арсена Павлова з позивним «Моторола».

Думки Головного військового прокурора з цього приводу навряд чи можна визнати коректними. Річ у тім, що на тимчасово окупованій території (ТОТ) – тисячі російських військових, найманців і зрадників Батьківщини, які воюють проти Українського народу. Це – війна, а «Моторола» – наш ворог. Арсен Павлов, він же «Моторола», був відомим злочинцем.

І його ліквідація (чи то діями ворога, чи то внаслідок успішної операції наших військових, інших патріотів) не повинна мати кримінально-правових наслідків. У даному разі не було злочину.

Отже, слід вести мову про місце події, а не місце вчинення злочину. Звісно, на тимчасово окупованій території є і наші, ні в чому не винні громадяни. І тому якщо проти мирних жителів на зазначеній території вчиняється діяння, передбачене КК України, має вирішуватись питання про кримінальну відповідальність винуватих. Вважаємо, що логіка наших міркувань має застосовуватися і в разі правової оцінки дій з обміну «полоненими». Як зазначає А.А. Музика, останнім часом періодично надходить інформація про обмін «полоненими». При цьому, зокрема, йдеться про осіб, які на території України вчинили злочин, або кілька злочинів, і притягуються вітчизняними органами влади до кримінальної відповідальності.

Серед них і злочинці «українського розливу», і російські військові, і громадяни Росії із числа цивільного населення, і громадяни інших країн. Це – з одного боку. Зазначені особи не є «полоненими», вони – злочинці [83, с. 143]. У червні 2017 р. Генеральна прокуратура України надіслала до суду 99 обвинувальних актів щодо суддів АР Крим і Севастополя, які підозрюються у державній зраді (ч. 1 ст. 111 КК України). Про це повідомив Генеральний прокурор України Юрій Луценко на своїй сторінці у «Фейсбук».

За даними Генеральної прокуратури України, у листопаді – грудні 2014 р. вони, відповідно до указів президента країни-агресора «Про призначення суддів федеральних судів», перейшли на службу у незаконно створені суди також, що прокуратурою Автономної Республіки Крим направлено до суду уже 41 обвинувальний акт щодо колишніх депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Крім цього, прокуратурою Автономної Республіки Крим за результатами проведеного спеціального досудового розслідування направлені до суду обвинувальні акти щодо колишніх депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які також обвинувачуються у державній зраді. Під час розслідування отримані незаперечні докази того, що у березні 2014 р. зазначені депутати сприяли окупації агресора [42].

Тут доречно навести приклад патріотичного реагування на дії одного злочинця. Так, у липні 2016 р. соціальні мережі «вибухнули» через лист-

відповідь судді господарського суду Харківської області Олександра Мамалуя кримському судді-зраднику Олексію Погребняку на його «поручення о врученні документа». Останній оголошений у розшук в Україні за державну зраду. Ворожі дії з боку РФ (агресія, окупація, анексія) породили цілий комплекс проблем, і серед них – безліч кримінально-правових проблем, тісно пов'язаних з поняттям «місце вчинення злочину».

До проблем у визначення обстановки та місця своєння злочину необхідно віднести наступні:

1. Криміналізовані нові суспільно небезпечні діяння. Наприклад, КК України доповнено такими статтями, як: фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України); порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї (ст. 332-1 КК України). Необхідно згадати і пов'язану з останнім злочином проблему незаконного перетинання росіянами державного кордону (так звані «гумконвої») [91, с. 188].

2. Внесено низку змін і доповнень до інших статей КК України. Так, ст. 402 «Непогора» КК України доповнена приміткою, де визначено, що слід розуміти під поняттям «бойова обстановка».

Зазнала істотних редакційних змін ст. 447 «Найманство» КК України, зокрема, у примітці роз'яснюється, що слід розуміти під поняттям «найманець» у цій статті.

3. З'явилися як нові кримінально-правові поняття, що містяться у КК України (наприклад, «тимчасово окупована територія»), так і пов'язані з ними інші правові поняття (зокрема, «територія проведення антитерористичної операції») [89; 90].

Слід враховувати, що на тимчасово окуповану територію поширюється дія українського законодавства, зокрема кримінального і кримінально-процесуального. Однак наразі ситуація ускладнена тим, що на

непідконтрольній українській владі території відсутня можливість виконання оперативно-розшукових заходів, проведення слідчих дій (ч. 3 ст. 114 КПК; Перехідні положення КПК–ст.20-1). 4. «Гібридна війна» зумовлює перегляд кримінально-правової кваліфікації діянь, що вчиняються на певній території.

Наприклад, окремі регіони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) – це «тимчасово окупована територія» чи «територія проведення антитерористичної операції»? Чи варто оцінювати як контрабанду (ст. 201 КК України) переміщення відповідних предметів через лінію розмежування на тимчасово окуповану територію або з неї на контрольовану Україною територію?

Зауважимо, що існує нагальна необхідність правильної юридичної оцінки поведінки тих осіб, які вчиняють передбачені КК України діяння на окупованій території, лінії розмежування. Зокрема, у тих випадках, коли політики, журналісти, інші особи називають «контрабандою» переміщення певних предметів з окупованої території на контрольовану Україною територію чи навпаки, вони неправильно оцінюють юридичний статус відповідних місць. Про це уже йшлося у публікаціях вітчизняних науковців.

Так, А.А. Музика в одній із праць вірно підмітив: «чи не щодня надходять повідомлення про те, що з підконтрольної українській владі території певні суб'єкти залізничним і автомобільним транспортом постачають російсько-терористичним військам різноманітні матеріали, обладнання, продукти. Аналогічні дії вчиняються і з окупованої території. Все це називають «контрабандою» [92, с. 378].

Але ж така кваліфікація є некоректною, оскільки державний (відповідно – митний) кордон України ніким не перетинається. Тобто війна породила кримінально-правову проблему (суспільна небезпека таких дій – безспірна), яка наразі неврегульована. Слід також підкреслити, що існує суперечлива судова практика кваліфікації дій тих осіб, які перебувають на службі у силових структурах квазідержавних утворень [56].

4. В аспекті відповідальності осіб, що протистоять Збройним Силам України, існує вимога врахування «мінських домовленостей» про «амністію» таких осіб. 6. Необхідно мати на увазі й питання відповідальності України перед своїми громадянами, що вимушені були лишитися на непідконтрольних територіях. На це звернув увагу у своїй статті В.Т. Маляренко [74].

У цілому важливо зауважити міждисциплінарний характер проблем, що виникають на тимчасово окупованих територіях України та в районах проведення антитерористичної операції.

Акцентуємо увагу на зверненні учасників спільного засідання президій Національної академії медичних наук України, Національної академії педагогічних наук України та Національної академії правових наук України до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України від 3 червня 2016 р. У ньому наголошується, зокрема, на необхідності «розроблення науково обґрунтованої концепції відновлення конституційного правопорядку, вирішення правових, медико-соціальних і психологічних проблем осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції, ресоціалізації населення, яке проживає на цих територіях».

Крім цього, доцільно визнати перспективним, з урахуванням подій на Сході України, в аспекті підтримки бойової та мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань, встановлення законодавцем можливості заміни невідбутої частини покарання більш м'яким особам, які виявили бажання проходити військову службу за контрактом в особливий період. Ця новела втілена у відповідному законопроекті, що розроблений О.П. Горохом і А.А. Музикою.

У зв'язку з набранням чинності низкою законодавчих актів, присвячених регулюванню відповідних питань, пов'язаних із агресією РФ, виникає потреба наукового осмислення нових понять, запроваджених цими нормативними актами. Крім цього, існує необхідність узгодження цих понять з положеннями прийнятого раніше законодавства, а також із усталеними теоретичними

підходами щодо оцінки місця вчинення злочину в науці кримінального права. Для цього зосередимо увагу на таких актах:

1) Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.; 2) Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р.; 3) Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 р.; 4) Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», прийнятий у серпні 2014 р. 5) Указ виконуючого обов'язки Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 р.; 6) Постанова Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 р.; 7) розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» від 7 листопада 2014 р.

Задля здійснення правильної юридичної оцінки діянь, що вчиняються на відповідних територіях, ми повинні вірно тлумачити поняття, що останнім часом запроваджені у законодавство України. Йдеться про такі, зокрема, поняття, як: антитерористична операція (скор. АТО), зона АТО, місце АТО, ОРДЛО, окупована територія, лінія розмежування тощо. Передусім з'ясуємо зміст поняття «антитерористична операція». Воно розкривається у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.

Згідно з положеннями цього Закону антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію

наслідків терористичної діяльності [100]. Українське законодавство оперує такими термінологічними зворотами, як «район проведення антитерористичної операції», «територія проведення антитерористичної операції» та «зона проведення антитерористичної операції». Виникає питання про їх співвідношення одне з одним. В уже згаданому Законі України «Про боротьбу з тероризмом» розкривається поняття «район проведення антитерористичної операції».

Під ним пропонується розуміти «визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція» [100].

Наступні два звороти – «територія проведення антитерористичної операції» та «зона проведення антитерористичної операції» – використовуються у Законі України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 р., причому визначається лише перший термінологічний зворот. Під поняттям «територія проведення антитерористичної операції» пропонується розуміти територію України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014 [108].

Зазначене рішення – таємне. Інший зворот – «зона проведення антитерористичної операції» лише згадується у тексті згаданого Закону від 2 вересня 2014 р., але не розкривається його зміст. Відповідно до сучасного філологічного розуміння, слово «зона» має п'ять значень. По-перше, це – певний простір, район, територія, що характеризується спільними ознаками. По-друге, це – пояс або широка смуга земної поверхні, що характеризуються певними фізико-географічними особливостями.

По-третє, у кристалографії зоною називають сукупність граней кристала, що перетинаються в паралельних ребрах. По-четверте, у розмовній мові цим словом позначають територію табору або колонії як місця ув'язнення. Останнє, п'яте значення полягає у тому, що під словом «зона» розуміють територію відчуження із забороною проживання людей, що виникла внаслідок екологічної чи технологічної катастрофи [37, с. 387].

Отже, як вбачається з наведеного, для розкриття змісту поняття «зона» використовується слово «територія», тому можна дійти висновку про синонімічність термінологічних зворотів «територія антитерористичної операції» та «зона антитерористичної операції».

Ще одним аргументом на користь такого розуміння може бути позиція авторів Юридичної енциклопедії України, які розглядають як синоніми поняття «демілітаризована зона» та «демілітаризована територія», про що свідчить розташування цих термінів через кому в одній статті наведеної енциклопедії: «Демілітаризована зона, демілітаризована територія – у міжнародному праві певна територія, на якій ліквідовано війська, укріплення і споруди, а також заборонено розміщення збройних сил. Відповідно до ст. 60 Додаткового протоколу I 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12.VIII 1949, який стосується захисту жертв збройних конфліктів ...» [115, с. 246].

Згідно з ч. 1 ст. 1 «Правовий статус тимчасово окупованої території України» Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014р., тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України [104].

Оскільки тимчасово окупована територія є невід'ємною частиною території України, то перевезення відповідних предметів з підконтрольної Україні території на тимчасово окуповану територію не може визнаватися контрабандою. Річ у тім, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони

контрабанди є певне місце – митний кордон, який збігається з державним кордоном.

Під час же перевезення відповідних предметів на тимчасово окуповану територію державний кордон не перетинається, оскільки окупована територія є невід’ємною частиною території України. Водночас необхідно визнавати контрабандою ввезення на тимчасово окуповану територію України з території Російської Федерації предметів, про які йдеться у ст. 201 КК України: культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Оскільки на сьогодні так звана «товарна контрабанда» є декриміналізованим діянням, то ввезення товарів гуманітарної допомоги (за винятком наведених вище предметів) не становить складу злочину, передбаченого ст. 201 КК України. У світлі зазначеного належної правової оцінки та реакції з боку України потребують дії Російської Федерації з надання так званої «гуманітарної» допомоги.

Однією з проблем, пов’язаних з місцем вчинення злочину, необхідно визнати складнощі кваліфікації такого діяння, як порушення порядку в’їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Законом № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. КК України доповнено ст. 332-1 такого змісту: «Стаття 332-1. Порушення порядку в’їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Як впливає з диспозиції норми, що міститься у ч. 1 ст. 332-1 КК України, для з’ясування змісту ознак, які утворюють об’єктивну сторону цього злочину, необхідно витлумачити такі поняття: «порядок в’їзду (виїзду)» та «тимчасово окупована територія». Для цього знову звернемося до положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [104].

У ст. 3 цього Закону, що має назву «Тимчасово окупована територія», відповідна територія визначена як: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1 і 2 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями.

Водночас ч. 1 ст. 4 «Правовий режим тимчасово окупованої території» згаданого вище Закону передбачає, що на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим перетину меж тимчасово окупованої території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина.

Порядок в'їзду осіб на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї врегульовано ст.10 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. Частина 1 ст. 10 цього Закону передбачає, що громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд на тимчасово окуповану територію і виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України. Водночас в'їзд іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окуповану територію та виїзд з неї допускаються лише за спеціальним дозволом через контрольні пункти в'їзду\виїзду.

Частина 2 ст. 10 аналізованого Закону встановлює, що порядок в'їзду іноземців та осіб без громадянства на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї встановлюється Кабінетом Міністрів України. Слід мати на увазі, що ознаки злочину, передбаченого ст. 3321 КК України, будуть наявними у разі проникнення на окуповану територію з боку Російської Федерації. Це

стосується і так званих «гуманітарних конвоїв», оскільки проникнення їх на тимчасово окуповану територію здійснюється іноземцями (громадянами РФ), які не мають спеціального дозволу на в'їзд до цієї території.

Крім цього, такий в'їзд здійснюється через неконтрольовані українською владою пункти пропуску, що також належить до ознак порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

У зв'язку з агресією РФ Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) був доповнений ст. 2042, яка передбачає відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї без мети заподіяти шкоду інтересам держави.

Тобто адміністративне правопорушення, передбачене цією статтею, відрізняється від злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України, лише відсутністю мети заподіяти шкоду інтересам держави. Вітчизняний науковець В.І. Антипов привертає увагу до порівняльного аналізу судової практики (Єдиний державний реєстр судових рішень), результати якого показують, що за змістом об'єктивних та суб'єктивних ознак значна кількість порушень порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, які були визнані адміністративними правопорушеннями (ст. 2042 КУпАП), нічим не відрізняються від аналогічних діянь, за які особи були засуджені за ст. ст. 332-1 КК України [6].

На думку В.І. Антипова, проблема полягає не тільки і не стільки в недоліках роботи судів, скільки в недоліках конструкції диспозиції норми, передбаченої ч. 1 ст. 332-1 КК України, де мета діяння визначена вкрай неконкретизовано. «Коло інтересів держави, – пише вчений, – дуже широке, фактично всеосяжне – відповідно до Конституції України це, зокрема, забезпечення прав і свобод людини, екологічної безпеки, соціального захисту, захист суверенітету і територіальної цілісності України. На наш погляд шкода, на яку вказано у диспозиції частини 1 статті 332-1 КК, знаходиться в межах суспільних відносин, що охороняються даною нормою.

Для уникнення помилок в кваліфікації відповідних діянь доцільно викласти диспозицію частини першої статті 332-1 КК в такій редакції: «В'їзд на тимчасово окуповану територію України чи виїзд з неї в порушення встановленого порядку, якщо такі дії вчинені з метою протидії відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України».

Можна у цілому погодитися з позицією В.І. Антипова, що таке формулювання мети вчинення злочину дозволить більш зважено реагувати на випадки в'їзду на тимчасово окуповані території парламентарів деяких європейських країн, якщо вони хоча і порушують встановлений порядок, але мають за мету розібратися зі станом дотримання на таких територіях прав людини, особисто ознайомитися з настроями населення тощо [6].

Проте вважаємо, що редакція пропонованої В.І. Антиповим норми потребує певних уточнень. По-перше, замість слів «в порушення встановленого порядку» необхідно використати зворот «на порушення встановленого порядку»: останній є більш властивим українській мові, оскільки перший – це калька з російського звороту «в нарушение установленного порядка». По-друге, словосполучення «відновленню конституційному ладу» є розірваним за рахунок доповнення, тобто другорядного члена речення.

На нашу думку, з філологічної точки зору більш вдалою була б така редакція: «В'їзд на тимчасово окуповану територію України чи виїзд з неї на порушення встановленого порядку, якщо такі дії вчинені з метою протидії відновленню конституційного ладу України в межах тимчасово окупованої території».

Доречно привернути увагу до того факту. На українській території – Автономній Республіці Крим, згідно зі ст. 2 Федерального Закону РФ «Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації і Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації на територіях Республіки Крим і міста федерального значення Севастополя» від 18 квітня 2014 р., злочинність і караність діянь, вчинених на територіях Республіки Крим і міста Севастополя до 18 березня 2014 року, визначаються на підставі

кримінального законодавства Російської Федерації. Зайво коментувати наведений юридичний витвір агресора, за якого чинність кримінального законодавства РФ має зворотну дію на чужій території стосовно діянь, вчинених ще до анексії Криму.

Таким чином, у цьому підрозділі розглянуто новостворені кримінально-правові проблеми, пов'язані з місцем вчинення злочину, що зумовлені ворожими діями Російської Федерації проти України (внаслідок агресії, окупації, анексії).

Однак проаналізовані не всі, а лише окремі проблеми, які потребують висвітлення через свій зв'язок з необхідністю встановлення місця вчинення злочину.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо приблизний перелік новостворених проблем: 1) криміналізація нових суспільно небезпечних діянь; 2) внесення останнім часом низки змін і доповнень до статей КК України; 3) поява нових кримінально-правових понять, що містяться у КК України (наприклад, «тимчасово окупована територія»), та пов'язаних з ними інших правових понять (зокрема, «територія проведення антитерористичної операції»); 4) «гібридна війна», яка зумовлює перегляд кримінально-правової кваліфікації діянь, що вчиняються на певній території; 5) амністування та помилування засуджених осіб з урахуванням просторово-часового підходу до подій, пов'язаних з російською агресією проти України; 6) встановлення правового статусу засуджених осіб, які відбували покарання на: тимчасово окупованій території або території населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження; території населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення; території держави-агресора – Росії; 7) кримінально-правова оцінка рішень незаконно створених органів псевдореспублік стосовно громадян, які вчинили на території ОРДЛО суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки злочину, передбаченого Особливою частиною КК України; 8) суперечлива практика кваліфікації дій тих осіб, які перебувають на службі у силових структурах квазідержавних утворень.

ВИСНОВКИ

За наслідками дослідження обстановки та місця скоєння злочину як ознак об'єктивної сторони, нами отримано наступні висновки:

1. Обстановка скоєння злочину – це така ознака об'єктивної сторони, яка визначається системою взаємодіючих та взаємообумовлених інших ознак (місце, час або їх співвідношення) об'єктивної сторони, умов або обставин (речі матеріального світу, природньо-кліматичні фактори, певне співвідношення діяння із станом потерпілого), що закріплені в кримінальному законі, та яких вчиняється суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину.

Місце вчинення злочину – це передбачена диспозицією кримінально-правової норми ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка характеризує певну територію (утому числі й рухому територію), де суб'єкт під час перебування на ній вчинив передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність». Місцем вчинення злочину необхідно визнавати те місце, де вчинено суспільно небезпечне діяння, а саме: якщо місцем вчинення злочину з матеріальним складом визнавати суто місце настання наслідків, то у випадку їх ненастання логічним буде висновок про те, що і місця вчинення злочину не існує – оскільки не було наслідків, то нема і місця, яке пов'язане з настанням наслідків.

2. Обстановка та місце вчинення злочину співвідносяться між собою як ціле та частина, обстановка включає в себе місце вчинення злочину. Для розмежування «обстановка вчинення злочину» та «місце вчинення злочину» корисним є застосування методу лінгвістичного тлумачення, запропонований раніше в науці кримінального права, сутність якого полягає у формулюванні відповідних питань до ознаки, зміст якої підлягає тлумаченню. Якщо особливості лінгвістичного викладення певної ознаки складу злочину потребують постановки запитання: (де?) – йдеться про місце вчинення злочину; (коли? та де?) – про обстановку вчинення злочину.

3. Дослідження значення обстановки та місця вчинення злочину, вказані ознаки об'єктивної сторони можуть: - бути обов'язковою ознакою злочину та

не обов'язковою ознакою злочину (в цьому випадку, це така ознака або буде сприяти встановленню інших ознак складу злочину або буде пом'якшувати або обтяжувати покарання); - кваліфікуючою ознакою злочину або привілейованою ознакою злочину.

У тому випадку, ознака обстановки та місця вчинення злочину буде конструктивною ознакою або кваліфікуючою конкретного складу злочину, то вона буде однією з підстав кримінальної відповідальності і впливатиме на кваліфікацію такого злочину, а отже підлягає обов'язковому доказуванню під час кримінального провадження і розгляду справи в суді.

4. За способом опису в тексті КК України вказані ознаки можуть: 1) вказуватись в тексті КК України безпосередньо; 2) виходити із контексту диспозиції кримінально-правової норми. За характером опису ознак в тексті закону у випадку її відсутності: - впливає на визначення діяння як більш тяжкого злочину; - впливає на визначення діяння як менш тяжкого злочину.

Обстановка «як кримінально-правова категорія» є об'ємною і неоднорідною. Саме тому обстановку слід досліджувати у двох аспектах: в широкому – як кримінально-правову категорію і вузькому – як факультативну ознаку об'єктивної сторони.

5. Видами обстановки найбільш значними в тексті кримінального закону є воєнний стан, бойова обстановка, військові дії, надзвичайний стан.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. 3.

Збройний конфлікт – це кризова форма надзвичайної ситуації соціально-політичного характеру, підставами виникнення якої можуть бути як конфлікти різного виду (економічні, політичні, міжнаціональні, релігійні і т. д.), так і надзвичайні обставини кримінального характеру.

Бойова обстановка – це сукупність різних факторів і умов до певного терміну, у яких вчиняється підготовка та здійснюється ведення бою або операції.

Військові дії – це стратегічні дії Збройних сил із розгрому противника на суші, у повітрі й на морі, які можуть здійснюватися у формі стратегічних операцій зі стратегічного розгортання Збройних сил.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень⁷. Інші надзвичайні події – це менш глобальні за характером і масштабами події, ніж воєнний чи надзвичайний стан. До інших надзвичайних подій може бути віднесено пожежу у багатоповерховій будівлі, велику аварію або страйк на підприємстві та інше.

7. Дослідження обстановки та місця вчинення злочину свідчить, що в багатьох реальних ситуаціях місце вчинення діяння і місце настання суспільно

небезпечних наслідків збігають, інколи не можуть збігатися по всій площі місця вчинення злочину. Для таких ситуацій визнання місцем вчинення злочину і місця здійснення діяння, і місця, де настали його наслідки, створить труднощі у встановленні місця вчинення злочину, бо вказані ознаки інколи мають різний зміст (злочин вчинено в одному місця, а наслідки настали в іншому місці).

Для того, щоб встановити, чи є та чи інша просторова характеристика місцем вчинення злочину, або іншою ознакою складу злочину важливе значення має не лише виявлення вектора спрямованості суспільно небезпечного діяння, а й потрібно ще визначитися з тим, чи поширюється поняття "місце вчинення злочину" в розумінні ознаки складу злочину на місце настання суспільно небезпечних наслідків щодо матеріальних складів.

Місце вчинення злочину є спільною ознакою певних складу злочину і складу адміністративного правопорушення. Ця обставина вкупі зі збігом змісту суспільно небезпечного діяння відповідно складу злочину і складу адміністративного правопорушення спричиняє колізію між правовими нормами (ч. 4 ст. 197-1 КК та ч. 1 ст. 57 КУпАП).

8. До сучасних проблем пов'язаних із встановленням обстановки та місця вчинення злочину в умовах агресії проти України можна віднести: 1) криміналізація нових суспільно небезпечних діянь; 2) внесення останнім часом низки змін і доповнень до статей КК України; 3) поява нових кримінально-правових понять, що містяться у КК України (наприклад, «тимчасово окупована територія»), та пов'язаних з ними інших правових понять (зокрема, «територія проведення антитерористичної операції»); 4) «гібридна війна», яка зумовлює перегляд кримінально-правової кваліфікації діянь, що вчиняються на певній території; 5) амністування та помилування засуджених осіб з урахуванням просторово-часового підходу до подій, пов'язаних з російською агресією проти України; 6) встановлення правового статусу засуджених осіб, які відбували покарання на: тимчасово окупованій території або території населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження; території населених пунктів, що

розташовані на лінії зіткнення; території держави-агресора – Росії; 7) кримінально-правова оцінка рішень незаконно створених органів псевдореспублік стосовно громадян, які вчинили на території ОРДЛО суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки злочину, передбаченого Особливою частиною КК України; 8) суперечлива практика кваліфікації дій тих осіб, які перебувають на службі у силових структурах квазідержавних утворень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовноправовое значение: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Москва, 1989. 22 с.
2. Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовноправовое значение: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1989. 185 с.
3. Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовноправовое значение / Научная редакция и предисловие А.В. Наумова. Ставрополь: Сервисшкола, 2000. 176 с.
4. Александров Ю.В., Клименко В.А. Кримінальне право України: заг. частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 328 с. 10.
5. Антипов В.І. Кваліфікація порушень порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Юридична Україна. 2015. №10/12. С. 131–139.
6. Антипов В.І. Щодо вдосконалення норм про відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. URL: http://ivpz.org/images/pdf/sudgennya_antipova.pdf (дата звернення: 05.12.2017)].
7. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
8. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2015. 36с.
9. Багіров С.Р. Відгук офіційного опонента на дисертацію Висоцької В.В. «Зайняття гральним бізнесом: кримінально-правовий аналіз складу злочину» // Архів спеціалізованої вченої ради К 26.122.01 в Академії адвокатури України.
10. Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.

11. Бажанов М.И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; сост.: В.И.Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитоновна, Е.В. Шевченко; отв. ред. В.Я.Таций. Харьков: Право, 2012. 1244 с.
12. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины/ Нац.юрим. акад. Украины им. Ярослава Мудрого, Харьк. центр изуч. организ.преступности. Харьков: Право, 2000. 128 с.
13. Баранов В.М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политикоюридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21 – 23 сентября 2006 года). Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. С. 60–61.
14. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків.: Право, 2013. 928 с. 24. Белогриц-Котляревский Л.С. Очерки курса русского уголовного права. Общая и Особенная часть. Лекции. Киев-Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1896. 678 с.
15. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев-Петербург-Харьков: Южно-русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903. 620 с.
16. Беньківський В.О. Теоретичні і практичні питання причинного зв'язку в кримінальному праві: автореф ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2015. 17 с.
17. Берзін П.С. Деякі особливості визначення місця і часу вчинення злочину при фактичному «розведенні» діяння та його наслідків в місці й часі. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Науково-теоретичний журнал. Випуск № 4. Луганськ, 2009. С.211–220.

18. Берзін П.С. Київська школа кримінального права (1834 –1960 роки): історико-правове дослідження: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: ВД Дакор, 2013. 1144 с.
19. Блум М.И. Время и место совершения преступления. Учен. зап. Латв. гос. ун-та. Т. 212. Совершенствование уголовного и уголовнопроцессуального законодательства. Рига: Редакционно-издательский отдел ЛГУ им. Петра Стучки, 1974. С. 3–46.
20. Блум М.И. Действие советского уголовного закона в пространстве: учебное пособие. Рига: Редакционно-издательский отдел Латв. гос. ун-та им. Петра Стучки, 1974. 262 с.
21. Блум М.И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и дящимся преступлениям. Вопросы уголовного права и процесса. Рига: Зинатне, 1969. С. 47–129.
22. Блум М.И. Место совершения преступления в английском уголовном праве. Учен. зап. Латв. гос. ун-та. Т. 188. Совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства. Рига: Редакционно-издательский отдел ЛГУ им. Петра Стучки, 1973. С. 147–184.
23. Бойцов А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1995. 257 с.
24. Борисов В.І. Відзив офіційного опонента на дисертацію К.В.Юртаєвої «Місце скоєння злочинів міжнародного характеру», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / Редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2010. Вип. 20. С. 288–296.
25. Борисов Э.Т. Квалификация продолжаемых и дящихся преступлений, совершенных на территориях нескольких союзных республик. Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. Межвузовский сборник. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1989. С. 54–63.

26. Брайнин Я.М. Основание уголовной ответственности и важнейшие вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1963. 32 с.

27. Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень. Вісник Львівського університету. Серія юрид. 2011. Вип. 52. С.267–280.

28. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

29. Вирок Апеляційного суду Волинської області від 13 березня 2017 р. по справі № 161/8775/13-к <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65259021>

30. Вирок Борзнянський районний суд Чернігівської області від 18 лютого 2010 року по справі №1 17/10: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8626973>

31. В ООН сказали, як Росія порушує права людини в окупованому Криму: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-krim/2246454-v-oon-skazali-akrosia-porusue-prava-ludini-v-okupovanomu-krimu.html> (дата звернення: 15.01.2017).

32. В России завели уголовные дела на руководство Минобороны Украины: URL: <http://strana.ua/news/28695-v-rossii-zaveli-ugolovnye-dela-na-verhushku-minoborony-ukrainy.html>(дата звернення: 20.03.2016).

33. В РФ открыли дело против Полторака и Муженко: придумали применение запрещенных методов ведения войны: URL: <http://www.unian.net/politics/1484819-v-rf-otkryili-delo-protiv-poltoraka-i-mujenkopridumali-primenenie-zapreshennyih-metodov-vedeniya-voynyi.html> (дата звернення: 20.08.2016).

34. В Україні заговорили про відкриття справи щодо вбивства Мотороли: путінці виходять отрутою: URL:<http://apostrophe.ua/ua/news/world/ex-ussr/2016-10-23/v-ukraine-zagovorili-ob-otkryitii-dela-po-ubiystvu-motorolyi-putintsyi-ishodyat-yadom/74934> (дата звернення: 20.11.2019).

35. Василяди А.Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: автореф. дисс.... канд. юрид. наук. Москва: ВШМ МВД СССР, 1988. 24 с.

36. Велиев И.В.-оглы. Об объективной стороне преступления: монография. Москва: Московский университет МВД России, ООО «ЮРКОМПАНИ», 2009. 272 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. 1440с. 48. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320с. 49. Вереша Р.В. Теоретико-прикладні аспекти суб'єктивної сторони складу злочину: монографія. К.: Алерта, 2017. 568 с.

38. Висоцька В.В. Зайняття гральним бізнесом: кримінально-правовий аналіз складу злочину: дис. ... канд.. юрид. наук. Одеса, 2016.241с.

39. Гетманова А.Д. Логика: учебник для студентов пед. вузов. Москва: Высш. шк., 1986. 288 с.

40. Горб Н.О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. 225 с.

41. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності: моногр. / наук. ред. А. А. Музика. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2007. 180 с.

42. ГПУ передала в суды 99 дел против крымских судей: URL: <http://telegraf.com.ua/ukraina/politika/3399501-gpu-peredala-v-sudyi-99-del-protivkryimskih-sudey.html>(дата звернення: 02.07.2017). 55. Грищук В. К. Вибрані наукові праці. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 824 с.

43. Давыдов Р.А. Время и место преступления против жизни и здоровья личности, совершенного медицинским работником по неосторожности. Пробелы в российском законодательстве. 2012. № 4. С. 145–147.

44. Данилюк Т.М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 201 с.
45. Денисов С.Ф., Білоконеv В.М. Значення єдиного простору-часу для кримінального права. Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013–2014 років в Україні. Матеріали міжнародного симпозиуму 24–25 жовтня 2014 р. Київ: ОБСЄ, 2014. С. 50-52.
46. Дударець Д.В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 224 с.
47. Дудоров О., Письменський Є. Сучасний стан кримінально-правового вчення про причинний зв'язок: критичний аналіз. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць / Головний редактор О.К. Марін. Львів: ЛьвДУВС, 2011. Вип. 2. С. 527–534.
48. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 400 с. 62. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с. 63. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім.Е.О.Дідоренка, 2017. 231 с.
49. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007 – 2008. – Кн. 2 Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів.–708 с.
50. Залов А.Ф. Уголовно-правовая характеристика продолжаемого преступления: дисс. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2017. 223 с.
51. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія. За заг. ред. проф. В.І. Тютюгіна. Харків: «Фінн», 2008. 336 с.

52. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. 256 с. 73. Иванов В.Д. Понятие и виды стадий преступной деятельности. Изв. ВУЗов. Правоведение. 1992. № 6. С. 86–89.

53. Карчевский Н.В., Музыка А.А. Неправомерный доступ к компьютерной информации: уголовно-правовое исследование: монография. Киев: «МП Леся», 2015. 208 с.

54. Кваша О.О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 55. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. С. 376–382.

55. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / НАН України; Ін-т держ. і права ім.В.М.Корецького. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2013. 560с.

56. Книженко О.О. Актуальні питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які перебувають на службі в силових структурах такзваної Донецької народної республіки. [URL:http://ivpz.org/images/pdf/sudgennya_knigenko.pdf](http://ivpz.org/images/pdf/sudgennya_knigenko.pdf) (дата звернення: 05.10.2019).

57. Кримінальне право України. Загальна частина / Г. В. Андрусів, П.П.Андрушко, В.О. Беньківський та інші; за ред. проф. П.С.Матишевського, доцентів П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 506 с.

58. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Ю.В.Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін.; За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 5-те вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 408 с.

59. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І.Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І.Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.

60. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О.О.Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 1. Луганськ: видавництво Елтон-2, 2012. 780 с.
61. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В.І.Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.
62. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одісей, 2012. 904 с.
63. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
64. Кудрявцев В.Н. Квалификация преступлений, совершенных на территории нескольких союзных республик. Социалистическая законность. 1966. № 6. С.50–52.
65. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. Москва: Юрид. лит., 1972. 352 с.
66. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений: 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 1999. 304 с.
67. Литвак О., Музика А., Савченко А. Вагомий здобуток сучасної кримінології в Україні. Рецензія на працю: Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Вид. дім Ін Юре, 2007–2008. Право України. 2009. № 8. С. 186–193.
68. Лохвицкий А.В. Курс русского уголовного права. Санкт-Петербург: Издание Журнала Министерства Юстиции, 1867. 662 с.
69. Мала енциклопедія кримінального права / За заг. ред. проф. Ю.Л.Бошицького, доц. З.А. Тростюк; Київський університет права НАН України. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 284 с.

70. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2004. 301с.

71. Малков В.П. Избранные труды. В 3 т. Т. 3. Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2011. 324 с.

72. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. Казань: Издательство Казанского университета, 1982. 174 с.

73. Малков В.П. Повторность преступлений (понятие и уголовноправовое значение). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1970. 173с.

74. Маляренко В.Т. Відповідальність держави перед своїми громадянами на непідконтрольних територіях: сучасні виклики та шляхи вирішення. URL:http://ivpz.org/images/pdf/sudgennyua_malyarenka.pdf (дата звернення: 05.10.2019).

75. Матвійчук В.К., Харь І.О. Злочини проти довкілля. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 310–313.

76. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против социалистической собственности. Киев: Вища школа, 1983. 175 с.

77. Место взрыва как объект криминалистического исследования: учебно-практическое пособие / Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. 72 с.

78. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

79. Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. Юридична наука. 2014. № 5. С. 122–136.

80. Мороз В.Г. Встановлення місця вчинення злочину—необхідна умова правильної кваліфікації вчиненого діяння. *Юридична наука*. 2013. №10. С. 58–65.
81. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ: Логос, 1998. 324 с.
82. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011.–192 с.
83. Музика А.А., Родіонова Т.В. Значення місця вчинення злочину для встановлення причинного зв'язку між діянням і його наслідками. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6). С. 141–154. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/?page_id=1809 (дата звернення: 20.10.2019).
84. Музыка А.А., Багиров С.Р. Системный подход к оценке причинной связи в уголовном праве. Системность в уголовном праве: Материалы II Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. С. 279–282.
85. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
86. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В.Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
87. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064с. 136. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та допов. Київ: Юридична думка, 2009. 1236 с.
88. Наумов А.В., Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. *Советская юстиция*. 1988. № 7. С. 11–14.
89. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 24 с. 146.

90. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 245 с.
91. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 256 с.
92. Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н. А. Лопашенко. СанктПетербург: Юридический центр Пресс, 2009. 785 с.
93. Поддубный А.А. Определение места совершения преступления при квалификации преступления. Российский следователь. 2001. № 3. С. 18.
94. Положення про використання повітряного простору України. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. №401. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-п>. (дата звернення: 01.02.2018).
95. Положення про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин. Затверджене наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17.10.2011 р. № 549. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1211-11>. (дата звернення: 01.02.2018).
96. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; За заг. ред.. А.А. Музики. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 915 с.
97. Правові висновки Верховного Суду України щодо застосування норм кримінального права (2011 – 2017 роки) [уклад. О.П. Горох]; За заг. ред. А.А. Музики. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 846 с.
98. Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / отв. ред. И.П. Лановенко. Киев: Наукова думка, 1992. 220 с.
99. Присяжнюк І.І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні: моногр. / за наук.

ред. З.А. Тростюк. Київ: Національна академія прокуратури України; Кіровоград: МПП «Антураж А», 2011. 290 с.

100. Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20 березня 2003 р.: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 20.09.2017).

101. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 10, № 10-11. стор. 416. ст. 73.

102. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями. Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254-19>. (дата звернення: 01.02.2018).

103. Про державний кордон України. Закон України від 4 листопада 1991р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Ст. 5.

104. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України від 15 квітня 2014 р.: URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 05.12.2017].

105. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. № 1334-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. № 38. Ст.536.

106. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-p>. (дата звернення: 01.10.2019).

107. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. Закон України, прийнятий у серпні 2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>. (дата звернення: 01.02.2018). 174. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 360.

108. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». Указ Президента України від 14 квітня 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>. (дата звернення: 01.10.2019).

109. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4. Наведено за: Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; За заг. ред.. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. С. 545.

110. Родіонова Т.В. Місце вчинення дистанційного злочину з матеріальним складом: просторово-юрисдикційний аспект. Наука і правоохорона. 2016.№ 1. С. 205–211.

111. Родіонова Т.В. Місце вчинення тривалих злочинів. Наука і правоохорона. 2017.№ 3. С. 156–162.

112. Родионова Т. В. Значение места совершения преступления // «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 13 лист. 2015 р. – Одеса: ОДУВС, 2015. С. 155–157.

113. Родіонова Т. В. Кримінологічне значення місця вчинення злочину // Матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І.І. Мечникова (25 – 27 листопада 2015 р., м. Одеса) / МОН України; Одес. нац. ун-т ім.І.І.Мечникова; екон.прав. ф-т; відп. ред. О.О. Нігрєєва.–Одеса: Астропринт, 2015.–284 с.–С. 174–177.

114. Родіонова Т.В. Напрями дослідження проблеми місця вчинення злочину. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.) / ред. кол. В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 115–117.

115. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.
116. Юрист: У міжнародних органів правосуддя є розуміння, що Крим – це територія України: URL: <http://www.5.ua/okupaciya-krimy/Yuryst-Umizhnarodnykh-orhaniv-pravosuddia-ie-rozuminnia-shcho-Krym--tse-terytoriiaUkrainy--100089.html> (дата звернення: 10.09.2019).
117. Юртаєва К.В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: дис. ... канд.. юрид. наук. Харків, 2010. 230 с. 249.
118. Юртаєва К.В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
119. Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 40 с.